

สภาพสังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น : ศึกษาจากชนชั้นขุนศึกปกครอง

ชนชั้นขุนศึกปกครอง - ไพรเมือง หรือ ประชาชน

ประชาชนชายและหญิงในสังคมเชียงใหม่ทั้งสมัยราชวงศ์มังรายและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นิยมเรียกว่า ไพรเมือง หรือไพร่ไท ไพรเมืองจะถูกปกครองโดยชนชั้นขุนศึกปกครองเป็นลำดับขึ้นไป ในยามปกติไม่พบหลักฐานว่าไพร่เมืองสังกัดบุคคลใด หรือหน่วยราชการใดโดยเฉพาะ จึงสันนิษฐานว่าไพร่เมืองคงจะมีความเป็นอยู่อย่างอิสระเสรี ในขณะที่เกี่ยวกัน ไพร่เมืองจะต้องมาทำงานให้กับทางราชการซึ่งเรียกว่า "ไพร่เอากการเมือง" โดยอาชีพข้าราชการขุนนาง คือ นายสิบ นายฝ่าย นายบาน กวามาน และ "พ่อเวียก"^๒ เป็นผู้คอยชักชวนไพร่เมืองให้ทำงานในกิจการงานเมืองต่าง ๆ รวมทั้ง การทำไรนาของไพร่เมืองด้วย แต่ไพร่เมืองก็ไม่ได้อยู่ในอำนาจ หรือสังกัดกับขุนนางแต่อย่างใด ในยามสงครามสันนิษฐานว่าทางราชการได้จัดไพร่ปกครองกันเป็นลำดับขึ้นไปเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย และจ่ายต่อการควบคุม เช่น ไพร่เมือง ๑๐ คน ให้ขึ้นตรงกับนายสิบ ๑ คน นายสิบ ๒ คน ขึ้นกับนายร้อย นายสิบ

^๑ ไม่ปรากฏว่ามีหน่วยงานทำหน้าที่ทำบัญชีไพร่ หรือให้ไพร่มาขึ้นสังกัด เช่น กรมสุรัสวดี ในสังคมไทยภาคกลาง

^๒ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, เรื่องเดิม, หน้า ๖๒. ในธรรมเนียมศาสตร์และราชาศาสตร์, หน้า ๕. เขียนว่า "เจ้าเวียก".

^๓ "กฎหมายพระเจ้านาน.", หน้า ๘. ไปร่คฤรายละเอียกในภาคผนวก.

"คำสอนพระยามังราย.", หน้า ๑๕. และ หน้า ๒๔. ไปร่คฤรายละเอียกในภาคผนวก.

๑๐ คน ขึ้นกับเจารอย ความสำคัญขึ้นไป

ในการปกครองไพร่เมืองนั้น ผู้ปกครองได้ออกกฎหมายกำหนดสิทธิหน้าที่ความรับผิดชอบของไพร่ทอานเมือง และจัดอบรมสั่งสอนเรื่องราวเหล่านี้ในสังคมเรื่อยมา ในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของไพร่เมืองนี้ จะศึกษาถึง สิทธิหน้าที่ ความสำคัญของไพร่เมือง การแบ่งชั้นในหมู่ไพร่เมือง ฐานะของสตรีในสังคม ตลอดจนความเป็นอยู่ของไพร่เมืองทั้งสมัยราชวงศ์มังรายและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งสันนิษฐานว่าคงจะมีความเป็นอยู่และฐานะต่าง ๆ คล้ายคลึงกัน

ความสำคัญของไพร่เมือง ไพร่เมืองหรือพลเมืองนั้นมีความสำคัญต่อบานเมืองมาก ในสมัยโบราณ ควว่าไพร่เมืองเป็นกำลังสำคัญของบานเมืองทั้งยามสงบและยามสงคราม ในยามสงบไพร่เมืองเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของบานเมือง เป็นผู้เสียภาษีให้กับบานเมือง ทำงานให้กับบานเมือง ไพร่เมืองจะทำให้อานเมืองเข้มแข็งสภาพเป็นเมืองที่แท้จริง เพราะบานเมืองจะมีแต่เพียงเจ้าเมือง และขุนนางเท่านั้นไม่ได ในยามสงครามไพร่เมืองเป็นกำลังสำคัญของกองทัพ โดยไพร่เมืองที่เป็นชายมีหน้าที่เป็นทหารรบร่วมกับเจ้าเมือง ไพร่เมืองจึงมีความสำคัญต่อบานเมืองทั้งยามสงบและสงคราม ได้พบข้อความในเอกสารต่าง ๆ ที่กล่าวถึง ความสำคัญของไพร่เมือง การบำรุงรักษาไพร่เมือง ตลอดจนการออกกฎหมายมิให้ขาราชการ ขมเหงเบียดเบียนไพร่เมือง ดังนี้

๔ "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๒.

"มังรายศาสตร์." ฉบับวัดหมื่นเงินกอง, หน้า ๒.

"ธรรมศาสตร์ และกฎหมายพระยามังราย.", หน้า ๘๒ และ ๘๓.

"มังรายศาสตร์อวทาน ๒๕.", หน้า ๕.

กฎหมายมังรายศาสตร์อวทาน ๒๕ กล่าวว่ ไร่เมืองเป็นกำลังสำคัญของบ้านเมือง
ผูกครองบ้านเมืองสร้างเมืองใดเป็นเมืองก็เพราะไร่เมือง ไร่เมืองหายาก ไม่ควรให้
ไร่เมืองเคื้อครอนหรือฉิมหาย ถ้าไร่เมืองฉิมหายเจ้าเมืองก็ฉิมหายควย ดังความว่

"... ไบราณเมืองทานเยยะเมืองเน็น (สร้างเมืองใด) เพื่อ
ไร่คยหาไร่ยากนัก บควรหื้อไร่ฉิมหาย คันไร่ฉิมหาย
เจ้าเมืองก็ฉิมหายคย..."^๕

กฎหมายโคสธารามฎร กล่าวถึงไร่เมืองว่ ในการประกอบอาชีพทำนนั้น ควรให้
ไร่โคสร้างเหมืองฝายให้ค้ ให้ไร่โคมีทักินอຍาให้เขาทุกขยอก ในกรณีเกิดขอพิพาทขึ้น
ในหมู่ไร่ทามขุขพิจารณาโดยพลการ ให้ขยบานจาเมืองที่พระยาแคงคังไว้เป็นยุติการณลงโทษ
ตามกรณี ถ้าไร่หลายคนทะเลาะวิวาทกันอຍาให้ปรับใหม่เกิน ๑๐๐ ถ้าจะปรับเป็นสิ่งของก็
อຍาให้ปรับหนักถึงกับรื้อบ้านหรือเรือนไร่ อຍามาไร่ให้ถึงชีวิต หรือทำให้ไร่หลบหนีไปอยู่
ที่อื่น เพราะไร่ใดเป็นกำลังของบ้านเมือง ซึ่งแคงควว่ เจ้าเมืองนั้นเห็นความสำคัญของ
ไร่ และไม่ต้องการให้ไร่เคื้อครอนหรือขยบานเรือนไปอยู่ท่อน อันจะทำให้บ้านเมืองเสีย
กำลังคนไป เพราะเรื่องกำลังคนในสมัยโบราณสำคัญมาก

กฎหมายธรรมศาสตร์และราชศาสตร์ โคกล่าวถึงไร่เมืองว่ พระยาควรคังอยู่ใน
คลองเมือง หรือกฎหมายบ้านเมือง บ้านเมืองจึงจะเป็นสุข ไม่ควรมขมเหงไร่ ควรให้
ไร่โคอยู่อย่างสุขสบาย^๖

^๕ "มังรายศาสตร์อวทาน ๒๕.", หน้า ๖๖.

^๖ "กฎหมายโคสธารามฎร.", หน้า ๑๕.

^๗ "ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๘.

ประชุมพงศาวดารภาค ๒๑ ไทกลาวถึงไพร่เมืองว่า พระยาควรมีเมตตากรรณาคือ
ไพร่เมือง เพราะไพร่เป็นร้วบ้านและกำแพงเมืองของพระยา ถ้าไพร่เมืองเจริญรุ่งเรือง
บ้านเมืองก็จะเจริญด้วย พระยาควรรักไพร่ฟ้าชาวแผ่นดินของพระองค์

คำสอนพระยามังราย ไทกลาวถึงไพร่เมืองว่า ถ้ายานเมืองใดมีพลเมืองมาก
ชาติที่จากเมืองอื่นก็ไม่อาจจะมารุกรานได้ และในเมืองใดคนมีได้ ประชาชนเปรียบ
เสมือนเป็นใหญ่หลายกระบอก ไม่มีใครสามารถหักลงได้ ถ้าเป็นตามเคยยอมหักทำลายได้ง่าย
กล่าวคือ การมีพลเมืองมากนั้นเป็นผลดีต่อบ้านเมือง เพราะเมืองอื่นยอมเกรงกลัวในคำ
กำลังคนของเมืองนั้น ๆ จึงมีพลเมืองจึงสำคัญมาก

คลองพิจารณาแต่งกอยชนคำ และลักษณะตัดกอยคอกำ ไทกลาวว่าในสมัยที่เชียงใหม่
ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่านั้น ไทเกิดคิดไพร่กษัตริย์ขุนนาง และขุนนางจะเรียกเก็บค่าคอกเบี้ยมาก
เกินไป เมื่อคิดมาถึงกาล (กวางกาล) ศาลแห่งพมาก็เห็นความสำคัญของไพร่เมือง ไท
ก็คิดสืงให้ปราบแก้ไขไพร่เมือง ไม่ควรให้เขาฉิบหาย จึงความว่า "... แม้นักูเมื่อนานเท่าใด
ก็ดี ก็ให้อาเขาคอกเทาเคา (คน) ออย่าให้อาเขฉิบหาย..."

มังรายศาสตรกลาวถึงความสำคัญของไพร่เมืองว่า ชาวพระยาไปอยู่กับไพร่ มี
บุตรชายหญิงจำนวนเท่าใดเมื่ออยู่เป็นชาวพระยาตาย ใหญ่กเป็นพร เพราะ "ไพร่เมืองหาได้ยาก"
และ "ท้าวพระยาครองเมืองไค้ควยไพร่"

^๘ ประชุมพงศาวดารภาค ๒๑. พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน, หน้า ๑๘.

^๙ "คำสอนพระยามังราย.", หน้า ๘.

^{๑๐} "คลองพิจารณาแต่งกอยชนคำ.", หน้า ๘๖.

"ลักษณะตัดกอยคอกำ.", หน้า ๓๘.

^{๑๑} "มังรายศาสตร." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๘.

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงว่า ทางบ้านเมืองได้เห็นความสำคัญของไพร่ และได้ออกกฎหมายคุ้มครองไพร่ ให้ไพร่ได้อยูอย่างมีความสุข เพราะไพร่เป็นกำลังสำคัญของบ้านเมืองดังกล่าวข้างตน

การจำแนกฐานะของไพร่เมือง ไพร่เมืองเป็นพลเมืองส่วนใหญ่ในสังคม ซึ่งอาจจะจำแนกออกไปได้หลายระดับ หรือหลายประเภท ตามหลักฐานทางกฎหมายไม่ปรากฏว่าใครแบ่งไพร่ในสังคมตามยศหรือตำแหน่งเหมือนข้าราชการของบ้านเมือง ไพร่เมืองมีฐานะเท่าเทียมกันคือ เป็นพลเมืองของประเทศ แต่อาจจะแบ่งตามฐานะของไพร่เมืองได้โดยแบ่งตาม เพศ อายุ ฐานะทางเศรษฐกิจ ความสามารถส่วนบุคคล เช่น เป็นไพร่เมืองชั้นดี ไพร่เมืองธรรมดา ซึ่งใคร่ไพร่ที่ไม่มีฐานะหรือความสามารถส่วนตัว ไพร่ประเภทนี้จะไม่ได้รับยกย่องจากสังคมมากนัก

ไพร่เมืองชั้นดี อาจจะหมายถึงไพร่เมืองที่มีฐานะดี หรือมีความรู้ความสามารถเป็นพิเศษ ไพร่เมืองประเภทนี้สังคมและบ้านเมืองยกย่องนับถือมาก ได้แก่ พระสงฆ์ หรือนักบวช (ศรม)^{๑๒} พรหมณ์โรหิต (หมอยา) หมอรักษาคนไข้ โท (หมอโหรา) คนรู้หนังสือพื้นเมือง (นายหนังสือพื้นเมือง) นักปราชญ์มุขลิโลกคัศธรรม ผู้สืบฐานทางประเทศ และเสรีบุรุษ (เสรีบุรุษสะคอย)^{๑๓} บุคคลเหล่านี้ทางบ้านเมืองถือว่าเป็นบุคคลที่หายากหรือมีเป็นจำนวนน้อย ถ้าบุคคลเหล่านี้ทำผิดกฎหมายห้ามมิให้ลงโทษประหารชีวิต แต่ให้ขับออกไปนอกเมืองหรือเนรเทศไปเสีย กรณีที่ทำผิดร้ายแรงให้ตีก่เดือนกอนถึง ๓ ครั้ง ถ้ายังทำผิดอีกให้

^{๑๒} สันนิษฐานว่า นักบวชถือเป็นไพร่เมือง อาจจะถูกเรียกเกณฑ์แรงงานได้โดยเฉพาะสงคราม หรือยามที่บ้านเมืองต้องการแรงงานกำลังคน (คำอธิบายของ ดร.ประเสริฐ ณ นคร)

^{๑๓} "มิ่งรายศาสตร์อวทาน ๒๕.", หน้า ๓ - ๔.

ประหารชีวิตได้^{๑๔} คนพวกนี้จัดเป็นไพร่เมืองชั้นดี ได้รับการดูแลเอาใจใส่จากบ้านเมืองเป็นพิเศษ

ไพร่เมืองธรรมดา หมายถึงพลเมืองโดยทั่วไป ที่ไม่มีความรู้หรือความสามารถพิเศษที่จะเป็นคุณประโยชน์กับบ้านเมือง และมีฐานะไม่ร่ำรวย ซึ่งปรากฏในกฎหมายต่าง ๆ มักจะเรียกไพร่ประเภทนี้ว่า ไพร่เทกขโร^{๑๕} หรือไพร่นอกหินชาติ^{๑๖} (ไพร่นอกหินชาติ) ไพร่เหล่านี้จะไม่ได้รับการยกย่องปกป้องคุ้มครองจากบ้านเมืองเป็นพิเศษเหมือนไพร่ประเภทแรก คงมีความเป็นอยู่ตามฐานะของตนในสังคม

การแบ่งไพร่เมืองอาจจะแบ่งได้ก็อย่างหนึ่งโดยทางอาชีพ เพราะไพร่เมืองต่าง ๆ จะประกอบอาชีพตามความสามารถของตน ไคแก นักปราชญ์หรือนักวิชาที่สกัดออกมาเป็นทิด^{๑๗} พอกา ชาวนา ชาวสวน ช่างฝีมือ (ช่างเงิน ช่างทอง ช่างหลอม ฯลฯ) นักดนตรี เช่น ช่างพ่อน ช่างซอ (คนขับลำนำ) เป็นต้น การแบ่งไพร่เมืองอาจจะแบ่งตามเพศ ไคแกเพศชายและเพศหญิง เพศชายเป็นเพศที่สังคมยกย่องมากกว่าเพศหญิง เป็นผู้นำครอบครัว เป็นเพศที่มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนมากกว่าหญิง โดยสามารถจะบวชเรียนได้ตามวัดต่าง ๆ และเมื่อสัก

^{๑๔} "ธรรมศาสตร์และกฎหมายระยามังราย.", หน้า ๘๖.

^{๑๕} "กฎหมายลานนา.", หน้า ๕.

^{๑๖} "ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๕.

^{๑๗} พระสงฆ์บวชในพุทธศาสนานั้น มักจะเป็นไพร่เสียส่วนใหญ่และมักจะสกัดออกมาเป็นฆราวาสในภายหลัง ถ้าพระสงฆ์เป็นสามเณรสกัดออกมาเป็นฆราวาส จะเรียกค่านำหน้าว่า "นอย" หรือ "ใหม่" และเป็นการประกาศว่าผ่านการศึกษาระดับมัธยมศึกษา ถ้าพระภิกษุสกัดออกมาเป็นฆราวาส จะมีค่านำหน้าชื่อว่า "หนาน" หรือ "ทิด" เป็นผู้ที่สังคมยกย่องว่ามีความรู้สูงเทียบระดับอุดมศึกษา จะประกอบอาชีพตามที่ตนถนัด เช่น ช่างก่อสร้าง หมอยา หมอโหรา ฯลฯ

ออกมาแล้วก็จะได้รับยกย่องจากสังคมว่าเป็นผู้รุดหน้า ทั้งยังอาจเลื่อนฐานะของตนในสังคมได้มากกว่าเพศหญิงอีกด้วย โดยที่มามีความสามารถสูงกว่า หรืออาจจะเป็นทหารไปรวมในสงคราม เป็นต้น สำหรับเพศหญิง ก็อาจเป็นแพทย์คนแรก เป็นผู้ตามในสังคมและครอบครัว มีโอกาสได้รับการศึกษานอกกว่าชาย และโอกาสในการเลื่อนฐานะของตนในสังคมเป็นไปได้ยากกว่าชาย หญิงจะได้รับการอบรมวิชาการบ้านการเรือนจากครอบครัว อย่างไรก็ตาม เพศหญิงในสังคมเชียงใหม่ก็ยังได้รับการยกย่องในสังคมชั้นสูง หญิงในเชื้อพระวงศ์สามารถจะเป็นกษัตริย์ได้ เช่น พระนางจิริประภามหาเทวี และนางพระยาราชนเทวี เจ้าเมืองเชียงใหม่ สมัยก่อนปลาย ราชวงศ์มังราย เป็นต้น

การควบคุมไฟรเมือง ในสังคมเชียงใหม่ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าไฟรเมืองสังกัดหน่วยงาน หรือบุคคลใดบุคคลหนึ่งยกเว้นเจ้าเมืองโดยเฉพาะ การปกครองและควบคุมไฟรเมืองในสังคมเชียงใหม่ทั้งสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นและก่อนนั้น สันนิษฐานว่าจะควบคุมและปกครองกันเป็นลำดับขึ้นไป เพื่อสะดวกในการเรียกเกณฑ์แรงงานจากไฟรทั้งยามสงบและยามสงคราม ในยามสงบไฟรเมืองคงจะมีชีวิตและความเป็นอยู่ค่อนข้างอิสระ และคงทำงานตามหน้าที่ของตนและหน้าที่ที่ทางราชการกำหนดให้ เช่น การทำงานราชการ (ไฟรอการเมือง) หน้าที่เสียภาษี ฯลฯ แต่ในยามยามเมืองมีศึกสงคราม ไฟรเมืองจะถูกเกณฑ์แรงงานไป ชวยกัน

^{๑๘} ไม่พบหลักฐานเกี่ยวกับหน่วยงานที่ควบคุมไฟร หรือให้ไฟรขึ้นสังกัด.

^{๑๙} "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๕.

"คลองพิจารณาแดงถอยชนคำ.", หน้า ๔๕.

"กฎหมายลักษณะคดีถอยศอคำ.", หน้า ๓๓.

"คำสอนพระยามังราย.", หน้า ๒๑.

รบเพื่อป้องกันเมือง หรือเพื่อประกาศแสนยานุภาพของกษัตริย์ก็ได้ ในการเป็นทหารของ
 ไพรเมืองนี้ ทางบ้านเมืองจะควบคุมไพร่เมืองอย่างใกล้ชิด เพื่อป้องกันการหนีศึก และทาง
 บ้านเมืองก็ได้กำหนดโทษหนักแก่เขาไว้สถานหนักด้วย ไพรสืบนคนจะอยู่ในการดูแลควบคุมของ
 นายสิบ^{๒๐} คนหนึ่งเสมอไป ซึ่งนายสิบ นายบ้านหรือกวานบ้านนี้ อาจจะควบคุมดูแลไพร่ทั้ง
 ยามสงบและยามสงครามก็เป็นได้ นายสิบจะติดต่อกับไพร่ โดยมี ชมกวานหรือนายกวานเป็น
 ผู้ประสานงาน โดยชมกวานจะมีหน้าที่บอกข่าวหรือแจ้งขอราชการต่าง ๆ แก่ไพร่เมือง นายสิบ
 หนึ่งหลายก็จะขึ้นตรงกับผู้บังคับบัญชาสูงขึ้นไปตามลำดับ จนถึงเจ้าเมืองซึ่งเป็นผู้ปกครองบ้านเมือง
 ทั่วอำนาจสูงสุด^{๒๑}

จากลักษณะการควบคุมที่เป็นลำดับชั้นนี้ สันนิษฐานว่าความสัมพันธ์ระหว่างไพร่เมือง
 กับผู้ปกครองต่าง ๆ รวมทั้งกษัตริย์จะมีมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับอาณาเขตของเมืองแต่ละเมือง
 สันนิษฐานว่าเมืองในอาณาจักรล้านนาไทยส่วนใหญ่คงมีอาณาเขตไม่กว้างขวางมากนัก เพราะ
 กษัตริย์ทรงสมัยราชวงศ์มังราย และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นิยมตั้งราชโอรสและข้าราชการ

^{๒๐} ปรากฏข้อความใน กฎหมายพระเจ้าแสนว่า นายสิบมีหน้าที่ควบคุมตักเตือน ให้
 ไพรทำงานในยามสงบด้วย ความว่า "คั้นเก็งเทรกาลเดือน ๑๐ ออกคำ ๗ นั้น ห้อหัวสิบ
 นายฝ่าย หนึ่งหลายสอดข่าวแก่ลูกสิบ เจ้าคารัวไฉน ไกรหัว เก็งกับเสียงทุกคนแล้ว ห้อใจ
 ตรวจตรากำฉับกำชา ดูแลเอาใจใส่เป็นราชการแท้..." นายสิบควบคุมไพร่ยามสงบพบใน
 กฎหมายฉบับนี้เพียงฉบับเดียว ฉบับอื่นนั้นคงพบวากานบ้านหรือนายบ้าน รวมทั้งข้าราชการ
 (เสนาอำมาตย์) มีหน้าที่ควบคุมไพร่ยามสงบ.

^{๒๑} โปรดดูรายละเอียดในเรื่องการควบคุมบริหารราชการในหน้าที่ ๒.

ออกไปปกครองเมืองต่าง ๆ ในราชอาณาจักรโดยขึ้นกับเชียงใหม่ จึงทำให้มีเมืองต่าง ๆ
 เกิดขึ้นมากมาย เมื่อเมืองมีอาณาเขตในกว้างมากนักโอกาสที่ประชาชนกับเจ้าเมืองจะสามารถ
 ติดต่อกันและกันก็มาก เช่น ใครสามารถจะฉวยโอกาสเรื่องราวต่าง ๆ ได้ เป็นต้น การ
 เรียกเกณฑ์ไพร่ทำไค่สะควกและเกณฑ์ไค่ในชานัก เพราะเจ้าเมืองมีอาณาเขตกว้างขวาง
 ประชาชนมีจำนวนมาก การเกณฑ์ไพร่จะยุ่งยากมาก จะต้องมีหน่วยงานที่รับผิดชอบ และ
 ไพร่เองจะต้องมีสังกัดเช่นเดียวกับไพร่ของอยุธยา หรือกรุงเทพฯ

นอกจากทางบ้านเมืองจะมีข้อกำหนดต่าง ๆ เพื่อควบคุมไพร่เมืองดังกล่าวแล้ว ขนบ-
 ธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อถือ ตลอดจนการอบรมสั่งสอนในเรื่องต่าง ๆ ในสังคม ก็นับว่า
 เป็นส่วนสำคัญประการหนึ่งที่ช่วยให้การปกครองบ้านเมือง เป็นไปอย่างมีระเบียบเรียบร้อย
 สังคมจะดำรงอยู่อย่างมีระเบียบมั่นคงได้ เพราะสมาชิกในสังคมมีความพอใจในสิทธิ หน้าที่ และ
 ปฏิบัติตามสิทธิหน้าที่ของตน อนึ่ง สังคมยังได้กำหนดถึงสถานภาพของคนในสังคมต่าง ๆ กัน
 ออกไปตาม เพศ อายุ ความสามารถของแต่ละคนด้วย ชนชั้นปกครองมีสิทธิหน้าที่ในการ
 ปกครองดูแลบ้านเมืองของตน ไพร่เมืองมีหน้าที่ตามบ้านเมืองหรือผู้ปกครองกำหนดไว้ และ
 ไพร่เมืองยังต้องเคารพเชื่อฟังและยอมรับการปกครองจากชนชั้นผู้ปกครองของตน เพื่อให้การ
 ปกครองเป็นไปอย่างมีระเบียบและเรียบร้อยจึงได้มีการอบรมสั่งสอน และการยึดถือธรรมเนียม
 ประเพณีอย่างประการที่สอนให้ไพร่เมือง เชื่อฟังนายของตนตามอาวุโส เช่น ผู้น้อยต้องเคารพ
 เชื่อฟังผู้ใหญ่ ผู้ยศน้อยเคารพเชื่อฟังผู้ยศสูงกว่าตน การเคารพเชื่อฟังกันนี้ได้อบรมสั่งสอน
 กันมาจากครอบครัว เป็นต้นไป จนถึงหน่วยงานต่าง ๆ ดังปรากฏข้อความใน กฎหมาย
 ลักษณะที่คัดลอกยกยี้ว่า

พ่อแม่ยอมเป็นใหญ่กว่าลูก ลูกต้องเคารพเชื่อฟังพ่อแม่ ถ้าไม่มีพ่อแม่ต้องเคารพเชื่อฟัง
 พี่ ไม่มีพี่ให้เคารพเชื่อฟังญาติของตน ถ้าไม่มีญาติให้เชื่อฟังผู้แทนอาศัวย่อยด้วย ไม่อาศัยกับ
 ผู้ใด ก็ต้องเคารพเชื่อฟังนายบ้าน คนทุกคนอาศัยอยู่ในบ้านเมืองใด ย่อมต้องเคารพเชื่อฟัง
 และอยู่ในความปกครองของเจ้าเมืองนั้น ดังมีความว่า

"...พ่อแม่ยอมเป็นใหญ่กว่าลูก ลูกยอมเป็นน้อยกว่าพ่อแม่ บิดแม่ยอมเป็นน้อยกว่าพี่ บิดพี่ยอมเป็นน้อยกว่าเฒ่าพี่ ผู้พี่กำลังหลายอัน คัดต่อกัน เฒ่าพี่ยอมเป็นน้อยกว่าเฒ่าอันลดยกับ (อาศัยอย) บอย บออาศัยแข็ง (ซึ่ง) ผู้ใดยอมเป็นน้อยแก่ชายบาน ก็เป็นน้อยแก่ท้าว พระยาตาย...

คนทั้งหลายอันอยู่ในเมืองใด ก็หากเป็นชาเป็นน้อยแก่ท้าวพระยา เมืองอันนั้น..."^{๒๒}

จากข้อความดังกล่าวหมายความว่า คนที่เกิดมาในบ้านเมืองย่อมต้องเชื่อฟังอยู่ในการปกครองของ พ่อแม่ ผู้พี่พี่น้องผู้พี่คนอาศัยอยควย นายบาน และพระยา ไม่มีผู้ใดจะลดยใดโดยไม่มีผู้ปกครองหรือที่เป็นใหญ่แก่คนใด การสั่งสอนดังนั้นก็เพื่อให้สมาชิกในสังคมอยู่ด้วยกัน ปกครองกันไปตามลำดับชั้น

สมาชิกหรือไพร่เมืองผู้ใดขัดคำสั่ง ไม่เคารพเชื่อฟังผู้ปกครองคนนั้นจะไกรภัยโทษต่าง ๆ เช่น ไม่เชื่อฟังนายบานให้ถอดจากการเขาทำนาเสีย ลูกไม่เชื่อฟังพ่อแม่ให้หมดสิทธิในมรดกชา (ทาส) ไม่เคารพเชื่อฟังเจาชา ให้เจาชาลงโทษใด ลูกศิษย์ไม่เคารพครู ให้ครูขับออกจากสำนักเสีย^{๒๓} เป็นต้น การกำหนดดังกล่าวก็เพื่อให้การปกครองควบคุมไพร่และสมาชิกในสังคมโดยเด็ด และช่วยให้อาณาเมืองอยู่อย่างสงบสุข

ยิ่งกว่านั้น ถ้ามีการละเมิดคำขมขื่นสูง หรือผู้ปกครองของคน นั้นจะถูกลงโทษ โดยการเอาตัวลงเป็นขาทานเสีย ถึงความในกฎหมายโคสารานุกรกกล่าววว่า

^{๒๒} "ธรรมเนียมเจ้าศรและกฎหมายพระยามังราย.", หน้า ๒๕ - ๒๖.

"กฎหมายลัทธิชะตักถอยศอกำ.", หน้า ๑๘.

^{๒๓} "ธรรมเนียมเจ้าเชียงใหม่.", หน้า ๕๑.

"...นิวาคนสามัญหรือเจาอนมุขยศก่า สบประมาณและคามมุขศหนัก
ศักดิ์ใหญ่ โหเอาควมนี้เป็นขอย ทานเสีย หงมเพอมีใหญนอย
กุกแลนผู้ใหญ่ ตลอดจนเจาโรเจานา เจาหมนเจาแสน มุขยศกัก
ไคไคองาย..."^{๒๔}

คำสอนพระยามังรายโลกลาวขอความสั่งสอนแก่ไพรเมืองว่า ไพรเมืองอย่าไคทะเลาะ
อวดคักกับเจานาย เพราะไม่เป็นประโยชน์แกตนมีแต่จะเกิความทุกข์ คักความว่า "...
ผู้ไคเป็นไพรนอยยามักสาว (อวดคัก) เป็นขุน บเป็นคุณศักดิ์ หากเป็นทุกขล้ายังคิหล..."^{๒๕}

การกำหนดชนชั้นในหมู่ไพร ประชาชนหรือไพรเมืองจะตองวางตนตามฐานะของตน
ในสังคม ผู้ใคมียศสูง มีฐานะสูงจะกระทำตนอย่างผู้มีฐานะต่ำไม่ไค ผู้มีฐานะอันต่ำจะกระทำ
ตนใหญ่เป็นผู้มีฐานะและยศสูงก็ไม่ไค ทางบ้านเมืองไคกำหนดให้ทุกควางตนตามฐานะของตน
ในสังคม หงมีเพอให้มองเห็นความแตกต่างกันและเป็นการแบ่งชนชั้นตาง ๆ ในสังคมควย
เครื่องกำหนดและแบ่งชนชั้นนี้ไคปรากฏในหลักฐานเอกสารตาง ๆ ไคแก

คำสอนพระยามังราย โคลาวเป็นคำสอนแก่ไพรเมืองเกี่ยวกับฐานะของตนว่า ผู้
ไม่ไคมีเชอสาชพระยาอย่าไคคักเป็นพระยา คักความว่า

"...บไซเชอเจาก้อยาหวังเป็นพระยา บไซเชอเสนา ก็อย่าหวัง
เป็นอามาตย์ บไซเชอคนแกว(แกลว) อางก็อย่าหวังเป็นขุนตายุ
บไซเชอเนกการก็อย่าหวังเป็นเจาแก..."^{๒๖}

^{๒๔} ขอย หมายถึง ชาวหรือทาสเป็นภาษาลาว.
^{๒๕} "กฎหมายโคสาราษฎร์." นุกที่ ๓, หน้า ๔.
^{๒๖} "คำสอนพระยามังราย.", หน้า ๒๑.
^{๒๗} "คำสอนพระยามังราย.", หน้า ๒๑.

กฎหมายธรรมศาสตร์ เชียงใหม่กล่าวว่า ผู้ใดทำตัวให้ตรงข้ามกับฐานะที่แท้จริงของ
 คนนั้นมีความผิดของปรับไหม ลงโทษเขียนและประจานตามตลาด โดยกล่าวว่ามีใจความ
 (รูมิฎก) แต่ทำว่าไม่รู หรือเกิดามีตระกูลอันสูงแต่ทำตนเป็นคนตระกูลต่ำนั้นโทษ ถึง
 ความว่า

"...เจ้ารูมิฎกแท้ พอย(กลับ)วามรู ทานมีชกุล(ตระกูล) ประเสริฐ
 พอยวาชกุลอันค้อย สันน(จันน) ควรเอาแหหวายตีเสียมากหลายแล้ว
 เอาน้ำหมึกสักหน้าผากแล้วเอาเล็บกัด แล้วใหม่ตามโทษ..."^{๒๘}

ในคัมภีร์ เสทาโมจนะ โถกลาวถึง การแต่งกายของไพร่พวาทนแต่งตัวให้เหมือน
 เจ้านายหรือพระยา โดยเฉาะถาแงงผาเหมือนพระยามาให้ทานเห็นมีความผิดโทษปรับไหม
 และห้ามมิให้ไพร่ทำตนอย่างนาย นายทำตนอย่างไพร่ คนต่างยศกัันนั่งรวมสังสรรค์ด้วยกัน
 ไม่ได้มีความผิด ถึงความว่า

"...ผู้ใดแต่งเสื้อผาอันเสมอควยเสื้อผาทนพระยาตนนึ่งนั้น บสละคือ
 วาแก่ไว (ถอดเก็บไว) และยั้งนึ่งไปต่อหน้าทนพระยาเป็นโทษคัง
 อันแล..."^{๓๐}

และกล่าวความว่า

^{๒๘} เลียบภาค หมายถึง ตระเวนในตลาด.

^{๒๙} "ธรรมศาสตร์เชียงใหม่.", หน้า ๔๘.

^{๓๐} "เสทาโมจนะ.", หน้า ๑๗.

"...ไพรเอาคนเพียงนายก็ผิด นายเอาคนเพียงไพรก็ผิด
 นายหาสิบเอาคนเพียงนายรอยก็ผิด นายรอยเอาคนเพียง
 นายหาสิบก็ผิด นายรอยเอาคนเพียงเจ้าพินก็ผิด เจ้าพิน
 เอาคนเพียงเจารอยก็ผิด,,, ไพรกินเหล้ารวมกับนายก็ผิด
 นายกินเหล้ารวมไพรก็ผิด นายสิบกินรวมเจารอยก็ผิด
 เจารอยกินรวมเจ้าพินก็ผิด..."^{๓๑}

ความผิดของการกระทำดังกล่าวเป็นความผิดตลอดเมือง ^{๓๒} ไม่ไกลลวาทิงการลงโทษไว้
 ธรรมเนียมและกฎหมายพระยามังราย ไกลลวาทิงคำสอนเกี่ยวกับเรื่องฐานะ
 ของคนไว้ เพื่อให้คนในสังคมปกครองกันตามฐานะของเขา รับประทานอาหารเสร็จแล้ว
 ให้รับทำงาน ผู้ใดมีภรรยาแล้วอย่าโคตหญิงอื่นอีก เห็นทานนุ่งผาดยานุ่งเต็มทาน เจานาย
 สั่งสอนอย่าโกรธ เมื่อเจ้า (เจานาย) ใช้งานให้รับกระทำ ถึงความว่า

"...กินข้าวแล้วอย่าดูค้าย พินองกินข้าววางยหัวทำเวียก (งาย -
 เจ้า เวียก - งาน) เมียควมียาคเมียทาน เห็นเจานุ่งสวายนาม
 อยานุ่งเต็มเจ้า (ทัพเจานุ่งงามอยานุ่งเต็ม) เจ้าสั่งสอนอย่า
 เคียดชิงเจ้า ทนเจ้าไซ(ใช้งาน) หัวลุกไปพลัน..."^{๓๓}

^{๓๑} "เรื่องเดียวกัน.", หน้า ๕๐.

^{๓๒} ตลอดเมือง หมายถึงว่า การที่บุคคลหรือสมาชิกในสังคมประพฤติดัน (เอาคนเพียง)
 ให้ผิดไปจากสถานะของตนในสังคม เช่น ไพรทำตัวอย่างนาย นายหรือขุนทำตัวอย่างไร พบ
 รายละเอียดคำว่า ตลอดเมือง รัตเมือง จารัตเมือง กะมือเมือง (กระขิลเมือง) เขมเมือง
 ใน เสทโทจนะเพียงฉบับเดียว, หน้า ๕๐ - ๕๑.

^{๓๓} "ธรรมเนียมและกฎหมายพระยามังราย.", หน้า ๕/

ใน "ธรรมศาสตร์โลก" คำสอนพระยามังรายกล่าวอีกว่า ผู้ใฝ่ยศสูง ควรทำตนตามฐานะยศศักดิ์ ไม่ควรทำตนเหมือนคนไร้อำนาจ ไพรจะได้เคารพยำเกรงคนผู้ใฝ่ยศก็ห้ามทำตนเหมือนผู้ยศ ถึงความมา

"...ผู้ใดใฝ่เป็นขุนยศใหญ่ ควรคิดตามคลอง อยาปลงตัว (ทำตัว) เยอะคำ หือพราใจตามศักดิ์ จึงรู้เป็นหนักเขาแก่ไพร ผู้ใฝ่ขอเป็นใหญ่อย่าไปเยียบ (เบียด) ขุนนาย..."^{๓๔}

การกำหนดแบ่งแยกฐานะของสมาชิกของชนในสังคม รวมทั้งการอบรมสั่งสอนให้ไพร่เมืองกระทำตนตามฐานะและเคารพเชื่อฟังผู้ปกครองดังกล่าว ช่วยให้การปกครองควบคุมสั่งการกับไพร่เมืองเป็นไปโดยสะดวกและเป็นระเบียบเรียบร้อยตลอดมาทั้งสองสมัยด้วย^{๓๕}

^{๓๔} "คำสอนพระยามังราย.", หน้า ๒๐.

^{๓๕} เอกสารโบราณที่กล่าวถึงการอบรมสั่งสอนประชาชนเพื่อให้เคารพเชื่อฟังผู้ปกครองนั้น จะปรากฏในเอกสารที่ระบุว่าเขียนในสมัยราชวงศ์มังราย และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้แก่ "กฎหมายโคสารามบูร" ซึ่งสันนิษฐานว่าเขียนสมัยพระไชยเชษฐาปกครองเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๐๘๘ - ๒๐๙๐ "ลักษณะกัถลอยคอก่า" เขียนประมาณ พ.ศ. ๑๙๐๐ - ๒๐๓๐ "ธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามังราย" เขียนประมาณ พ.ศ. ๑๘๓๐ - ๑๙๐๐ กัถลอก พ.ศ. ๒๓๘๔ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นอกนั้นเป็นเอกสารที่ไม่ระบุศักราชที่เขียน ทั้งนี้จึงสันนิษฐานว่าทั้งสมัยราชวงศ์มังรายและรัตนโกสินทร์ตอนต้น คงมีการอบรมสั่งสอนประชาชนเกี่ยวกับเรื่องนี้สำหรับสมัยพม่าปกครองนั้นคงไม่มีการ เน้นถึงเรื่องนี้หรือเขียนคัดลอกเรื่องนี้ไว้ในใบลานก็อาจเป็นได้ ฉะนั้น สมัยพม่าปกครองสภพพานเมืองอาจไม่สงบสุขเท่าที่ควร จึงไม่พบเอกสารใบลานในสมัยพม่าปกครองมากนัก หรืออาจถูกสั่งห้ามมิให้จารึกใบลานก็อาจเป็นได้.

สิทธิและหน้าที่ของไพร่เมือง ไพร่เมืองหรือประชาชนของประเทศมีสิทธิและหน้าที่ ตามที่กฎหมายกำหนดไว้ และกฎหมายจะคุ้มครองสิทธิของไพร่เมืองด้วย สิทธิของไพร่เมืองมี หลายประการ เป็นคนว่า สิทธิในร่างกาย ทรัพย์สิน การประกอบอาชีพ การป้องกันข้อ- เสี่ยงของตนเอง ฯลฯ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นและก่อนนั้น หน้าที่ของไพร่เมืองยังมีไม่มาก และหน้าที่ส่วนใหญ่ก็จะเน้นหนักเกี่ยวกับหน้าที่ในการปกครองบ้านเมืองของชนชั้นผู้ปกครองมากกว่า ประชาชน ในยามสงบไพร่เมืองมีหน้าที่มาหาเจ้าเวรทำงานให้กับบ้านเมือง เรียกว่า "ไพร่เอา การเมือง" มีหน้าที่เสียภาษี มีหน้าที่รวมกันกับฉึกชอบต่อชุมชนของตน เช่น ร่วมมือในการ ป้องกันและปราบปรามโจรผู้ร้าย เป็นต้น มีหน้าที่เคารพเชื่อฟังผู้ปกครองในยามศึกสงคราม ไพร่เมืองมีหน้าที่เป็นทหารไปช่วยรบ ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญมาก ไพร่เมืองจะหนีศึกหรือไม่ไปรบ ไม่ได้ ถ้าไม่ไปรวมในการรบจะถูกลงโทษในสถานหนัก

สิทธิในร่างกาย หรือสิทธิส่วนบุคคล ไพร่เมืองในสังคมเชียงใหม่มีสิทธิในร่างกาย หรือสิทธิส่วนบุคคลมาก โดยมีกฎหมายคุ้มครองไพร่เมืองในคานนี้ ไพร่เมืองมีสิทธิในร่างกาย ผู้ใดจะมาทำร้ายหรือลงละเมิดไม่ได้ การทำร้ายร่างกายไพร่เมือง การผูกมัดไพร่เมืองที่ ไม่มีความผิด หรือการทำให้เสียชีวิตและร่างกายพิการ ผู้ละเมิดย่อมไต่ถามตามกฎหมาย กำหนด เช่น ผู้ใดยิงธนู ชักหอก ทิ่มแทง ทุบตี ฟันแทง ฯลฯ โดยเจตนาหรือไม่ก็ตาม ถ้า เขาตายให้ชดใช้ค่าตัวผู้ตาย เป็นต้น ถ้าไม่ตายให้ปรับไหมและทำขวัญหรือรักษาให้หาย เพราะเป็นการละเมิดสิทธิในร่างกายของผู้อื่น

อนึ่ง ไพร่เมืองทั้งที่ดี ช่างดี จะมีค่าตัวของตนตามที่กฎหมายกำหนดไว้ เพื่อใช้ ตีราคาปรับไหมชดใช้ค่าตัวเมื่อเขาตาย หรือเป็นราคาค่าตัวของเขากับไพร่และข้า(ทาส)^{๓b} จากการศึกษากฎหมายต่าง ๆ ได้พบกฎหมายลานนา "กำหนดคาคณ" ซึ่งตนฉบับเป็นของวัดชัย- พระเกียรติ อำเภอมือง จังหวัดเชียงใหม่ เพียงฉบับเดียวที่กำหนดคาคของไพร่เมืองและ ข้าเอาไว้โดยละเอียด โดยมีค่าตามเพศและอายุดังนี้

^{๓b} คาคตัวเหล่านี้ คงใช้ในการปรับไหมหรือชดใช้ในกรณีละเมิดหรือทำให้เสียชีวิต แต่ไม่ได้กำหนดเป็นมัทึกคานา เหมือนสังคมไทยแต่อย่างใด.

คนที่เกิดมาพร้อมค่า ๑๐ บาท (บาทเงินดี) ^{๓๗} เมื่อมีอายุเพิ่มมากขึ้นจะมีค่าเพิ่มมากขึ้น
มีค่า ๑๐ บาท เมื่ออายุได้ ๓๐ ปี จะมีค่าสูงสุด คือ ๓๐๐ บาท ถ้าอายุเกิน ๓๐ ปีไปแล้วค่าตัว
ก็ไม่นับไปอีก ถ้าเด็กเกิดมาอายุ ๕ ปี มีค่า ๕ บาท ดังความว่า

"...ในทอง ๑ วาคนผุ ๑ มีค่า ๕ บาท วาฉนั้นกนทั้งหลาย
เกิดมาชนทองแมแล้วเป็นค่า บาทเงินดี ๑ อายุได้แลมีโหน
กาขึ้นไปแลบาท (ที่ถูกมีค่า ๑๐ บาท) อายุได้ ๓๐ ปี ค่า ๓๐๐
ค่าคนทั้งหลายชนรอก ๓๐ ปี เหลือ ๓๐ มีขึ้นไปคากนบชนแล
ดูกลอนนอยนั้นเกิดชนทองแมมา อายุได้ ๕ ปี ค่า ๕ บาท (ที่ถูก
๕๐ บาท) ชนคนอันเกิดมาได้ ๕ ปีคายุ ๑ ไร่สิบคน เป็นเงิน
๕ รอย ชนคนอายุได้ ๑๐ ปีนั้นคายุ ๑ ไร่สิบคนเป็นเงิน พัน ๑
ชนคนอายุ ๑๕ ปีคายุ ๑ ไร่สิบคนเป็นเงินพัน ๕ ชนคนอายุได้
ขวามี (๒๐ ปี) คายุ ๑ ไร่สิบคนเป็นค่า ๒ พัน ชนคนอายุ
๒๕ ปีคายุ ๑ ไร่สิบคนเป็นเงิน ๒ พัน ๕ ชนคนอายุได้ ๓๐ ปี
คายุ ๑ ไร่สิบคนเป็นค่า ๓ พันแล..." ^{๓๘}

ค่าของคนตามอายุและเพศตามกฎหมายฉบับเดิมมีมากกว่า เด็กผู้ชายมีค่า ๕ บาทเงิน ผู้หญิง
มีค่า ๓ บาทเงิน ถ้าผู้ชายหัดพูดและนุ่งเสื้อผ้าเองได้มีค่า ๕ บาท ถ้าเป็นหญิงมีคารอย ๑
บาทเงินชายชนหนุ่มมีค่า ๓ รอย ๕ บาท (๓๐๕) ^{๓๙} ถ้าเป็นหญิงรุ่นมีค่า ๒๐๕ บาท ราคาตัว

^{๓๗} บาท ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีอัตรา ๒๕๐๐ เบี้ย เป็น ๑ บาท บาทเงินดี
สันนิษฐานว่า หมายถึงเงินบาทที่ทำด้วยแร่ เงินชั้นดีหรือเงินบริสุทธิ์กว่าบาทธรรมดาทั่วไปก็อาจ
เป็นได้

^{๓๘} "กฎหมายลานนา.", ฉบับวัดชัยพระเกียรติ, หน้า ๑.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ไพร่เมืองเหล่านั้นนั้นฐานว่า อาจจะใช้เพื่อการปรับโทษและกา... เหน้ราคา ถ้าหากจะ
ขายเงินชา หรือใช้ในการประเนนคาคัว เมื่อถูกฆาตยหรือถูกทำร้าย

เมื่อไพร่เมืองถูกทำร้ายร่างกาย ไพร่มีสิทธิที่จะป้องกันตนเองได้โดยกฎหมายอนุญาต
ให้ไพร่เมืองฆาตยทำร้ายร่างกายตนได้ โดยไม่มีความผิดและไม่ต้องรับโทษทางบ้านเมือง เช่น
ในกรณีที่มีผู้ใดคนหนึ่งถือไม้มาทำร้ายไพร่ถึงบ้าน เจาบานมีสิทธิที่จะไขไม้ตีผู้นั้นให้ถึงตายได้
โดยไม่มีความผิด แต่กาเจาบานไขว้สัดคนที่ไม่ไขไม้ก็เขาตบตองชดไชคาคัวให้เขา เช่น
เขาคือไม้มาตี แต่เจาบานตีควยเหล็ก หรือส้นควยควยเข่นนี้ให้ไขคาคัว การที่กฎหมายให้
ไพร่ป้องกันตนเองนั้น นั้นว่า บ้านเมืองเห็นความสำคัญของสิทธิในร่างกายของบุคคลในสังคม
ใดทางหนึ่ง จึงให้โตคอบดูแลเมืคสิทธิของกนโดยไม่มีความผิดทางกฎหมาย โดยกฎหมาย
มังรายศาสตร์กำหนดให้ไพร่และทุกคนในสังคมมีสิทธิป้องกันตนเอง ตามอย่างกฎหมายโบราณ
ของพระเจ้าชัยวรมันว่า

"...ทานคาคัวคาคอบ ทานคาคัวคาคอบ ทานไขไม้คาคัว ให้ไขไม้คาคอบ
ทานคาคอบให้คาคอบคอบ ใครกระทำเข่นเรียกวาไม่ผิดคาคัวเมือง
แต่..."

นอกจากนี้ไพร่เมืองยังมีสิทธิป้องกันชื่อเสียงของกนเมื่อถูกกล่าวหาโดยไม่มีความจริง
โดยกฎหมายจะกำหนดโทษของผู้ที่กล่าวหาผู้นั้นให้เสียตยโดยไม่มีความจริง เช่น กล่าวหา
วาทานเป็นโจร เมื่อสอยสวแล้วไม่เป็นความจริง กาบุคคลเป็นชายให้ใหม่ ๑๐๐ เบี้ย กา
เป็นหญิงให้ใหม่ ๖ บาท กรณีหาวาทานเป็นชู้กับภรรยาผู้นั้น โดยไม่มีความจริงให้ปรับโทษ

๕๐ "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๕๖.

"ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๑๘.

๕๑ "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๓๕.

๕๒ "กฎหมายโคสารามฎร์." ผู้ที่ ๑, หน้า ๑๘.

๔๓ กฎหมายธรรมศาสตร์เชียงใหม่ได้กำหนดโทษของผู้ทำให้ผู้อื่นเสียหายโดยไม่มีความจริงในสถานหนัก โดยให้นำไปไว้กลางถนนหลวงหรือศาลาข้างถนน ประมาณ ๑๕ วัน แล้วให้ขอขมาผู้ตกกล่าวหาเขา ให้เอาเหล็กแดงเผาใส่ปาก หรือปากค้อนเสีย เพื่อป้องกันการใช้ร้ายและทำลายชื่อเสียงของผู้อื่น

ในคดีไพรเมืองไม่มีความผิดแต่ถูกจับกุมปรับใหม่ ไพรมีสิทธิจะร้องเรียนขอความเป็นธรรมได้ กฎหมายได้กำหนดห้ามข้าราชการขุนนางโซ่อำนาจปรับใหม่ผู้มักไพรเมืองที่ไม่มีความผิด อันเป็นการละเมิดต่อสิทธิส่วนบุคคลของไพร และทำให้ไพรได้รับความเดือดร้อนนานาประการ ถึงปรากฏขอความในกฎหมายธรรมศาสตร์ว่า ไพรไม่มีความผิด ข้าราชการปรับใหม่ไพรให้กินข้าวหรือข้าวของไพร และให้ทำขวัญ ๒๐ เงินควย ถึงความว่า "....ไพรบผิดใหม่เอาของไพรให้กินเสีย และให้ชุนและจาเมืองประชุมทำขวัญแก่ไพร เงิน ๒๐ เงิน..."

สิทธิในทรัพย์สินและกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ไพรเมืองมีสิทธิในทรัพย์สินเงินทอง เรือกสวน ไรนา บ้านเรือน สัตว์เลี้ยง ที่คนแสวงหามาได้ ผู้ใดจะฉวยชิงละเมิดลักขโมยไม่ได้ กฎหมายได้กล่าวถึงสิทธิของไพรในเรื่องทรัพย์สินไว้มากมาย โดยเฉพาะการลักขโมยซึ่งเป็นการละเมิดต่อทรัพย์สินของผู้อื่น กฎหมายทุกฉบับได้กำหนดโทษไว้ โดยอาจจะให้เสีย

๔๓ "เรื่องเดียวกัน.", หน้า ๒.

๔๔ "ธรรมศาสตร์เชียงใหม่.", หน้า ๔๑.

๔๕ เงิน สันนิษฐานว่าเป็นอัตราเงินชนิดหนึ่ง แต่ไม่ทราบอัตราแลกเปลี่ยนที่แน่นอน.

๔๖ "ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๗.

"กฎหมายโคสารามฎ.", ผู้ที่ ๒, หน้า ๑๗. ถ้าปรับใหม่ผู้ไม่มีความผิดให้ชุนกินข้าวปรับแก่ไพร และทำขวัญไพร ๒ บาท.

คชคิไช คามรัป หรือลงโทษสถานหนักถึงประหารชีวิตได้ในบางกรณี เช่น ลักของพระภิกษุ
 เป็นต้น อนึ่งเรื่องการลักทรัพย์ซึ่งเป็นการทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน กฎหมายอาณาไทยบางตอน
 และบางฉบับได้นำเอาการลักในวินัยพระพุทธศาสนาเข้ามาเปรียบเทียบด้วย ตัวอย่างเช่น
 ลักหมจับโคให้ใหม่ ๑๐,๐๐๐ เบี้ย^{๔๘} ลักหัวปลี ๑ หัว โทษ ๑,๐๐๐ เบี้ย ไร่บ่ที่ดิน ๘ หัว
 ๑ ไร่^{๔๙}
 ๑ ไร่

กรรมสิทธิ์ในที่ดิน ที่ดินเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญของสังคม กฎหมายไทยกล่าวถึง
 เรื่องกรรมสิทธิ์ในที่ดินไว้ดังนี้ กฎหมายกำหนดว่า ที่ดินทั้งหมดในบานเมืองเป็นสิทธิของ
 พระมหากษัตริย์หรือเจ้าเมือง ซึ่งพระองค์มีสิทธิที่จะพระราชทานในผู้ใดก็ได้ เช่น พระ-
 ราชทานให้ข้าราชการขุนนาง หรือ วัด เป็นต้น มีรากฐานของความในมั่งรายนศาสตร์ว่า
 "... แผ่นดินทั้งหมดเป็นของท้าวพระยามหากษัตริย์..."^{๕๐}

กรรมสิทธิ์ในที่ดินของข้าราชการขุนนาง สันนิษฐานว่า ข้าราชการขุนนางมีสิทธิ
 จะบุกเบิกป่าให้เป็นพื้นที่นาได้ด้วยตนเอง และที่ดินนั้นจะเป็นสิทธิของเขาเช่นเดียวกับไพร่ เมือง
 ที่นาที่บุกเบิกนั้น ถ้าเขาทำนาก็จะต้องเสียค่านาหรือภาษีเช่นเดียวกัน แต่ในกรณีที่ข้าราชการ

^{๔๗} โปรดดูรายละเอียดในกฎหมาย "อวทาน" หรือ "มั่งรายนศาสตร์อวทาน ๒๕."

^{๔๘} เบี้ย เป็นหน่วยชนิดหนึ่งใช้ในการแลกเปลี่ยนสินค้าแทนเงินตรา อัตราแลกเปลี่ยน
 ไม่นแน่นอน ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ๒,๕๐๐ เบี้ย มีค่าเท่ากับ ๑ บาท.

^{๔๙} "มั่งรายนศาสตร์อวทาน ๒๕.", หน้า ๖๔.

^{๕๐} "มั่งรายนศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๑๑๐.

ขุนนางได้รับพระราชทานที่มาจากเจ้าเมืองซึ่งเรียกว่า "นาขุมราชการ"^{๕๑} โดยเจ้าเมือง
อนุญาตให้ข้าราชการผูกเน้เก็บคานาหรือสวนากิน ที่นาขุมนั้นไม่ได้เป็นกรรมสิทธิ์ของข้าราชการ
ผูกเน้โดยสมบูรณ์ และเขาไม่อาจจะโอนกรรมสิทธิ์ในการเก็บคานาหรือที่นาขุมให้ผู้อื่นได้
กฎหมายมังรายศาสตร์ซึ่งเป็นกฎหมายที่กล่าวถึงเรื่องที่ดินไว้มากกว่าฉบับอื่นระบุว่า นาขุมที่ทาง
บ้านเมืองมอบให้ข้าราชการนั้น ถ้าเขาตายไปจะต้องคืนนาขุมแก่ทางบ้านเมือง ลูกหลานจะ
เอาไปไม่ได้ ทางราชการอาจจะมอบให้ข้าราชการที่มารับตำแหน่งคนต่อไปได้เป็นประจำ
ตำแหน่ง หรืออาจจะมอบให้ผู้อื่นก็ได้ ดังปรากฏข้อความในมังรายศาสตร์ว่า

"...มีผู้ใดขุนนางกินไครราชการประการใด ที่นานั้นหากเป็นนาขุม
การเมืองมาแต่โบราณ เจ้าขุนท้าวพระยา ผู้ใหญ่โตทำหนังสือแจ้งไว้
(ภาคหนังสือพื้นแพแท) เจ้าขุม (ข้าราชการ) เขาใจวานาขุมนี้
เป็นนาขุมของตนเอง มันเอาไปทำทานแก่พระธรรม พระสงฆ
ไรไม่ได้ ให้ได้แต่เพียงคานา เพราะวานานั้นไม่ใช่ของคนที่แพ
เป็นนาขุมราชการมาแต่โบราณ ครั้นเมื่อเจ้าขุมตาย พี่น้องลูกหลาน
ของมันจะเอาเวลานั้นไปเป็นของเขา โดยอ้างวานานี้เป็นนาขุมมาแต่
โบราณ ขวัญยาหอมนตน์ เขมณีนใด ผู้ใดได้ตำแหน่งราชการนั้น
(เอาการเมืองนั้นได้) ก็อาจเอาเวลานั้นออกขุมกินได้ตามนั้น ถ้ามัน
ไม่ขุมกินก็ตายเสียกิด นักกลบคินมาที่เดิม..."^{๕๒}

^{๕๑} "เรื่องเดียวกัน.", หน้า ๑๐๘.

^{๕๒} ไม่ปรากฏหลักฐานว่า ข้าราชการระคัมใจได้รับพระราชทานที่นา หรือ นาขุม
ราชการมากมายเพียงใด.

^{๕๓} "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเสนาให้, หน้า ๑๐๘.

อนึ่งมีกฎหมายมังรายศาสตร์โคจรบอกไว้ว่า นามของทางราชการนั้น ถ้าผู้ใด (สันนิษฐานว่า คงหมายรวมถึงข้าราชการและไพร่) ขี้หรือขอพระราชนานจากท้าวพระยา ท้าวทรงอุปฮาดหรือพระราชนานให้ ทักหรือทักานเป็นสิทธิของผู้นั้นอย่างสมบูรณ์ ซึ่งเขาจะ โอนกรรมสิทธิ์ ถวายทานให้วัด หรือ ขายให้ผู้อื่นก็ได้ ดังกฎหมายระบุว่า

"...ไรนาที่คนใดได้เป็นที่ราชการ ผู้ใดขอขอจากท้าวพระยา องค์เป็นปลวี่สระ ผู้นั้นอาจหยาดนำให้ทานหรือขายให้แก่ใครก็ได้ มิฉะนั้นไพร่บ้านไพร่เมืองเขาจะหมายจะไต่อะไรใครก็ไม่ได้อ..."

กรรมสิทธิ์ในที่ดินของไพร่เมือง - กฎหมายได้กำหนดให้ไพร่เมืองมีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ที่ตนบุกเบิกเป็นไรนา โดยไพร่มีสิทธิบุกเบิกจับจองที่ดินได้อย่างเสรีไม่ต้องผ่านอนุญาตหรือผู้ใด ที่ดินที่ไพร่มีสิทธิบุกเบิกอาจแบ่งได้เป็นสองประเภท คือ ที่ดินที่เป็นป่า รกร้าง ผู้ใดบุกเบิกให้ เป็นที่นาทางบ้านเมืองยกเว้นค่านาคานาให้ ๓ ปี หลังจากนั้นจึงเก็บค่านาคานาเต็มราคา ที่ดินอีก

๕๔ "เรื่องเดียวกัน.", หน้า ๑๑๐.

๕๕ "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้ "มาตรา ๑ ไพร่อดุสหาหะสร้างป่าคานาราง ส่วนรางให้เป็นนาเป็นส่วนเป็นบ้านเมือง ให้กินข้าวไม่ก่อนสามปี ต่อจากนั้นจึงเก็บค่านาคาสาม ..."

"มังรายศาสตร์จวทาน ๒๕.", หน้า ๒๕. "อัน ๑ หือสร้างสวนสร้างนา ได้กิน ๓ ปีแล้วเขี่ยะเวาคานา."

"ธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามังราย.", หน้า ๔๔ และ ๕๖. "ไพร่กอก สร้างบ้านไรนาสวนหมากสวนพุ่มปด ๓ ปี (ไม่ครบ ๓ ปี) ถยาเอาคานาไรนา..." และ "อัน ๑ สร้างนาเรือกสร้างสวนครบ ๓ ปี จึงเอาคานา เหตุเขาสร้างเป็นพื้นเมือง..."

"ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๖.

ประเภทคือ ที่ดินที่เป็นนารางไม่สามารถใช้ทำนาได้ ผู้ใดครอบครองแคว่งไต่เป็นนาดี ก็จะได้
 รับการยกเวนคานาหรือกาเขานาเช่นกันตามสภาพนาราง เช่น นารางเป็นป่าทึบหรือที่ซึ่ง
 ผู้ใดครอบครองแคว่งไต่เป็นนาดี ก็ได้รับการยกเวนคานา ๘ ปี ถ้า นารางเป็น
 ป่าดง ป่าเขาหรือป่าเขา ผู้ใดครอบครองแคว่งไต่เป็นนาดี จะโดยยกเวนคานา ๓ ปี เป็นต้น กรณีที่นาราง
 แล้วมีผู้ครอบครองแคว่งไต่เป็นนาดี เจ้าของนารางจะมาเรียกนาคืนไม่เป็นของตนไม่ได้ ถ้า
 นารางนั้นเป็นนารางที่แคว่งไต่หรือเป็นนารางที่แคว่งไต่โดยนารางไม่คงเหลือแรงมากนัก นารางก็
 กลายเป็นที่โคเค็ม จะได้รับการยกเวนคานา ๒ ปี และเจ้าของนาเดิมอาจจะมาขอคืน
 ไม่ได้ แต่คงให้ผู้ครอบครองบุกเบิกทำนานั้นไปก่อนจนกว่าจะครบ ๑๐ ปี จึงเอาคืนได้

ที่ดินทั้งสองประเภท คือ ที่ดินที่เป็นป่าและที่ดินที่เป็นนาราง เมื่อใครเมืองบุกเบิกให้
 เป็นนาดีนั้น ใครเมืองผู้ครอบครองจะต้องเสียภาษีคานาตลอดไป สำหรับที่ดินหรือที่นาซึ่งบุกเบิก
 จากป่านั้น สัมพันธฐานะบุกเบิกมีสิทธิในที่ดินนอยางสมบูรณ์มากกว่าที่ดินที่เป็นนารางที่แคว่งไต่
 เป็นนาดี เพราะเมื่อบุกเบิกได้รับการยกเวนคานา ๓ ปีแล้ว เขามีสิทธิที่จะทำนานั้น
 ตลอดไป จนกว่าจะไม่ไต่คานาหรือมีการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น

เกี่ยวกับการโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินนั้น ในพหุหลักฐานที่กล่าวถึงเรื่องนี้ในเอกสารโบราณ
 อย่างชัดเจน แต่พบว่าการขายพลกตลาหรือทรัพย์สินของใครก็ตาม ซึ่งอาจจะมีการขาย
 กรรมสิทธิ์ในที่ดินหรือที่นาด้วยก็ได้ สำหรับการโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินที่ไต่เป็นท่อยุอาภัยนั้น พบ
 ข้อความในกฎหมายมังรายศาสตร์กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า ผู้ใดครอบครองป่าไต่เป็นท่อยุอาภัยหรือท่อยุ
 อาภัย โดยที่ดินนั้นไม่ได้เป็นป่าของทางราชการมาก่อน ถ้าผู้ครอบครองต้องการยกที่ดินนั้น
 ให้ผู้อื่น ให้ถามหรือขออนุญาตเจ้าเมืองก่อนแล้วจึงมีสิทธิถวายให้ก็ได้ ดังความว่า

๕๖ "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๑๐๓ - ๑๐๔.

"...บากรา ๑ มียานของพทง มีหนักไปแวกาง ภายง
 ใ้ยาน ไปโคเป็นทขุม (ทคน) ของผู้โค และไม่มีผู้โคใ้เห็น
 ภายงในราชการมาแตกอน หากมีปรารถนาจะไททานกับัวควา
 อารามที่โลกก ไ้ความทวพระยามุกนิยานเมืองน้กอน จึงอุทใ้
 ไ้โคแเด เพราะแผนค้ทงหมคเป็นของทวพระยามหากักรีย
 ๕๓
 ..."

นอกจากไฟจะมีสี่ทขุมเบิกน้ำเป็นนาและทำน่านั้นจนถึงลูกหลานแล้ว กฎหมายยังใ้
 ไ้สี่ทขุมในการป้องกันการลักลอบขายเขตแดนนาอีกด้วย โดยกฎหมายใ้กำหนดโทษเกี่ยวกับ
 การลักทขุมไ้ อนึ่ง หามขาราชการขุนนาง กอดคองสี่ทขุมในการทำนาของไฟร เว้นแ
 ไ้คดกลงกันไ้ในกรณีที่เขาหาเขาทำ และถากการเขานานน้ญเราใ้เขาเขาทุกมี เจานาจะสน

๕๓ "มังรายศาสตร์.", ฉบับวิคเสาใ้, หน้า ๑๐๔ - ๑๑๐. สันนิษฐานว่า
 กรรมสี่ทขุมใ้คคินใ้ยานเมืองเป็นของเจ้าเมือง การโอนหรือขายที่คคินจะทำได้โดยต้องข
 อนุญาตจากพระยาหรือเจ้าเมืองกอน.

๕๔ "กฎหมายโคสาราษฎร." ผู้กใ้ ๑, หน้า ๒. ผู้กใ้ ๒, หน้า ๑๕. และ
 ผู้กใ้ ๓, หน้า ๓.

"กฎหมายลานนา.", หรือ กำนนคคาของคณ, หน้า ๓๕.

"ธรรมศาสตร์เชียงใ้.", หน้า ๕๗.

"มังรายศาสตร์." ฉบับนคอง, หน้า ๑๐๖.

๕๕ "กฎหมายพระเจานาน.", หน้า ๘.

๒๐
 คาเขาหรือก่อนการเขาไมใด คั้งนี้จึงสันนิษฐานไควา เขไมปรากฏหลักฐานวาไพร เมือง
 มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินอย่างแท้จริงก็ตาม แต่ไพร เมืองก็มีสิทธิ์ในการครอบครองที่ดินเหล่านั้นอย่าง
 สมบูรณ์ในทางปฏิบัติ ถ้าเขาเสียภาษีให้กับทางบ้านเมือง เขาย่อมมีสิทธิ์ในที่ดินนั้นสืบต่อมา
 ถึงลูกหลานใด หรือแม้การเขานา ไพรหรือผู้เช่าก็มีสิทธิ์ในการเขาน้อย่างสมบูรณ์ตลอดไป
 ถ้าไม่ผิดสัญญาเขา นับวาไพร เมืองมีสิทธิ์ในการครอบครองที่ดินซึ่ง เป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ
 อย่างหนึ่งในสังคม

สิทธิ์ในการป้องกันทรัพย์สิน ไพรเมืองมีสิทธิ์ในการป้องกันทรัพย์สินของตนเมื่อมีคน
 มาละเมิด เช่น เจ้าทรัพย์มีสิทธิมาโจรที่มาลักสิ่งของของตน ถ้าจับได้พร้อมทั้งของกลาง
 ในมือ คั้งปรากฏข้อความในกฎหมายฉานนาว่า ถ้าจับทรัพย์จับชะโมยใด และโคของลั๊กกับมือ
 เจ้าทรัพย์มีสิทธิมาชะโมยใดโดยไม่มีความคิด คั้งความว่า "...ลั๊กของท่าน ท่านใดโดย
 (ไล่ตาม) โคของลั๊กกับมือ เจ้าของมาโจรตาบเป็นโทษ..." ปรากฏข้อความใน
 กฎหมายธรรมศาสตร์และราชศาสตร์ว่า ผู้ใดทำลายทรัพย์สินผู้อื่น หรือเขายานผู้อื่นในเวลา
 กลางคืน หรือชะโมยของทานเจ้าทรัพย์มีสิทธิมาใด คั้งความว่า "...ผู้ใดทำลายยานเรือน
 ผู้อื่น ลั๊กเขายานทาน เขายานทานเวลากลางคืนลั๊กของท่าน เจ้าทรัพย์มาตาบมณัค
 ๒๕
 ..."

นอกจากนี้ยังพบข้อความในกฎหมายมังรายศาสตร์ และกฎหมายธรรมศาสตร์และ
 ราชศาสตร์ เกี่ยวกับสิทธิ์มาคนตายโดยผู้ใดโดยไม่มีความคิด ซึ่งนับเป็นการช่วยให้ประชาชน
 มีสิทธิ์ในการป้องกันทรัพย์สินของตนใด กฎหมายมังรายศาสตร์ระบุว่า การฆ่าผู้ทำผิด ๕ สถาน
 ที่ไม่มีโทษ โคนแก ขาญ ขาชะโมยที่จับโคของกลางในมือ มาผิดอาวุธจะไม่ทำร้าย มาถูกลบ
 เขายานตอนกลางคืน มาฆมาทำลายยานเรือนคั้งความว่า

๒๐ "มังรายศาสตร์.", ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๑๐๒.

"กฎหมายฉานนา.", หน้า ๒.

๒๑ "กฎหมายฉานนา.", หน้า ๓๗.

๒๒ "ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๑๘.

"...การมาผจญกระทำผิดร้ายแรง โดยผู้มาไม่คงรับโทษนี้ดังนี้
 ๑. ฆ่าและเมียด้วยกันในตระโหลฐาน ๒. ฆ่าชะโมยซึ่งใจจับ
 ไคห่งของกลางในเมื่อ ๓. เจาบานฆ่าผู้ถือหลักคามาถึงทลย
 ๔. เจาบานฆ่าลอบเข้าไปในบานผึกเวลากลาง คือ กลางคืน
 ๕. เจาบานฆ่าผู้รายในขณะที่มาชักหุบเร็นในเวลากลางคืน..."^{๒๓}

กฎหมายธรรมศาสตร์และราชศาสตร์ กล่าววา ฆ่าคน ๗ ประเภท ไม่มีความผิด ไคแก่
 ฆ่า ชวนชะโมย ฆ่าผู้ถืออาวุธ ฆ่าคนชชวนทานกลางคืน ฆ่าผู้เผาหรือทำลายบ้านทาน
 ถึงความวา

"...ฆ่าคนตาบอดมีโทษ ๑. ไม่นอนกับเมียทาน ๒. ลักของท่าน
 ๓. ถืออาวุธไม่หาทาน ๔. ชวนเร็นทานกลางคืน ๕. ลักเผาเร็น
 ทาน ๖. ชชวนทานกลางคืน ๗. ทำลายเร็นทาน..."^{๒๔}

กฎหมายโคสารามฎูร โลกกล่าวถึงสิทธิในการป้องกันทรัพย์สินวา คนชะโมยของในสวน เจา
 ของสวนฆ่าหรือทำร้ายไม่มีความผิด ถึงความวา "...ถ้ามีคนมาลักขโมยหรือพดู ถูกฆ่าตาย
 เจาของสวนไม่มีความผิด ในพุดก็ชะโมยก็ถือปรับใหม่..."^{๒๕} ดังนั้นไพรเมืองในสังคัม
 เชียงใหม่ จึงมีสิทธิในทรัพย์สินของตนอย่างสมบูรณ์ ทั้งสิทธิในการป้องกันทรัพย์สินด้วย
 ไพรเมืองมีสิทธิจัดการ เกี่ยวกับทรัพย์สินของตนได้ตามใจชอบ เกี่ยวกับมรดกไพรเมือง
 สามารถส่งมอบทรัพย์สินของตนให้กับผู้ใดก็ได้ตามต้องการ โดยการไม่ออกกล่าวเรื่องมรดก

^{๒๓} "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๘.

^{๒๔} "ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๑๘.

^{๒๕} "กฎหมายโคสารามฎูร." ผู้กที่ ๑, หน้า ๑๑.

ของคนที่ไว้กับนายบ้านหรือความงาม หรือพระสงฆ์เพื่อให้เป็นพยาน ๒๖ ทางบ้านเมืองได้ออก
 กฎหมายให้จัดการไปตามเจตนาของเจ้าทรัพย์เหมือนสมัยปัจจุบัน โดยทางบ้านเมืองจะไม่
 แกะไขเปลี่ยนแปลงคำสั่งของญาติ ๒๗ เมื่อญาติสั่งให้มอบทรัพย์แก่ญาติ แม้ตนจะไม่ชอบครุฑ
 สามภรรยา หรือ ญาติก็ตาม บุคคลใดจะคัดค้านเปลี่ยนแปลงคำสั่งญาติไม่ได้ และจะมาเรียก
 ร้องมรดกไม่ได้ เว้นแต่ผู้รับมรดกจะมอบให้เองให้ตามใจเขา ๒๘ ในพื้นที่ญาติไม่ได้สั่งความ
 เกี่ยวกับมรดกไว้ ทางบ้านเมืองจะพิจารณามอบให้แก่ญาติอีก ก็ปรากฏในกฎหมาย
 ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์ว่า สามิตาย มรดกตกแก่ภรรยา หรือญาติพี่น้องอื่น ๆ ตามลำดับ
 ถึงความว่า

“...ผู้ตายไว้คร้วแกเมีย เมียตายไว้คร้วแกผัว พ่อตายไว้คร้ว
 แกลูก ลูกตายไว้คร้วแกพ่อแม่ พี่ตายไว้คร้วแกน้อง น้องตายไว้
 คร้วแกพี่ น้าตายไว้คร้วแกหลาน หลานตายไว้คร้วแกป้า

๒๖ “กฎหมายลักษณะกักตอยศอคำ.”, หน้า ๑๐. เขียนเกี่ยวกับพระสงฆ์ มีส่วน
 เป็นพยานในการมอบมรดกสมัยพระเจ้ายอมนว “...แถวเค็มคักเป็นพยานชราย จึงหา(นิมิตต์)
 เกรเจ้าโกวิทท้าวภูวักไสสอง ตน ๑ มหาเกรเจ้าชัยมงคล ภูวักข้างทีก(ใหญ่)ตน(รูป) ๑
 นายเกล้าท้าวคำ ๑ สังกว...เมือซาจักตาย...ซา(ทาส) ๔ คน กับตาเงิน ๔๓๕๐ กับตนนูนคำ
 (เตาปูนทองคำ) ตน ๑ อย(ตลับ)นวก(สีผึ้ง)คำ ๕๐ ลูก...ไว้แกเมียชานางแม่ผอย(เมียนอย)
 กับลูกมันชอนางแก้วรักสุใจ อยาหื้อใญ่ใญ่โคมาเกลือกเกล้าคยชาแม่ลูกชานองหื้ออัยหาย...
 กตหมาย(กำหนดแผนน)แล้ว มหาเกรเจ้าก็หนีเมือ(จากไป)...”

๒๗ “เรื่องเดียวกัน.”, หน้า ๑๑. กล่าวถึงว่าไม่แกะไขเปลี่ยนแปลงคำสั่งเรื่อง
 มรดกที่ญาติสั่งว่า “...เหตุผู้ตายสั่งไว้ เมือจกรัก(แก่)คำนี้ตายมควร...”.

๒๘ โปรกตุรายละเอียดเรื่องมรดกใน “มังรายศาสตร์.”, หน้า ๒๓ - ๒๕.
 “ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.”, หน้า ๑๖. “เสทาโมชนะ.”, หน้า ๔๘. และ
 “ลักษณะกักตอยศอคำ.”, หน้า ๑๑ - ๑๓.

ครุมาตายไวกรวีแกลกศิษย์ ลูกศิษย์ตายไวกรวีแกลครูอาจารย์ ถ้า
 ๒๕
 ตายสังโฆเป็นไปตามสัง..."

ดังนั้นไพร่เมืองจึงมีสิทธิที่จะจัดการกับทรัพย์สินของคนใดก็ตามที่ต้องการ โดยสามารถ
 สั่งมอบชาวของเงินทองต่าง ๆ แกลกหลานเมื่อตายไปแล้ว นับว่าทางบ้านเมืองได้ให้สิทธิและ
 ๒๖
 คุ้มครองสิทธิแก่ไพร่เมืองและทุกคน

งานเสรีภาพของไพร่เมืองนั้น สันนิษฐานว่าไพร่เมืองคงจะมีเสรีภาพตามสมควร
 โดยเฉพาะเสรีภาพในการเลือกประกอบอาชีพ และการตั้งถิ่นฐาน เกี่ยวกับอาชีพ ปรากฏ
 ๒๗
 ว่า ประชาชนประกอบอาชีพต่าง ๆ กันออกไปตามที่ต้องการและพอใจ เช่น ทำนา ทำสวน
 ค้าขาย และการฝีมือ ทำรม บินค้า ฯลฯ เป็นต้น เกี่ยวกับที่อยู่อาศัยประชาชนคง
 เลือกที่อยู่อาศัยใดก็ตามใจชอบ โดยสังเกตว่าไพร่เมืองมีสิทธิที่จะบุกเบิกไรนา โดยไม่พบ
 กฎหมายกำหนดบริเวณที่บุกเบิก หรือกำหนดเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยของไพร่เมืองแต่อย่างใด

ด้านความเป็นอยู่ของไพร่เมือง ทางบ้านเมืองได้ออกกฎหมาย ควบคุมและคุ้มครอง
 ๒๘
 ไพร่เมืองในเรื่องต่าง ๆ มากมาย เช่น การลักทรัพย์ ชนอ่า มรดก หย่า ชู้
 ไลความ ทะเลาะวิวาท ยืมของฝากของ การทำนา การเช่านา การบุกเบิกไรนา
 ฯลฯ นอกจากนี้ยังได้ออกกฎหมายเกี่ยวกับความปลอดภัยของไพร่เมืองและบ้านเมืองไว้ด้วย
 เช่น การลอบวางเพลิง การทำเสน่ห์ยาแฝดไพฑูณหลง การจลาจลทางบกและทางน้ำ
 การปลอมแปลงเงินตรา ฯลฯ เป็นต้น กฎหมายเหล่านี้ช่วยให้ชีวิตและความเป็นอยู่ของ
 ๒๙
 ไพร่เมือง เป็นไปอย่างเรียบร้อยและเป็นสุขตามสมควรแก่ศักยภาพของตน ในสังคมเชียงใหม่
 ทั้งสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นและตอนนั้น

หน้าที่ของไพร่เมือง หน้าที่ของไพร่เมือง ทอดทางบ้านเมืองในสมัยโบราณทั้งสมัย
 รัตนโกสินทร์ตอนต้นและก่อนนั้นสันนิษฐานว่าคงจะไม่เปลี่ยนแปลงแตกต่างไปจากกันมากนัก
 หน้าที่ของไพร่เมืองในยามสงบนั้น คือ จะต้องมาทำงานให้กับทางราชการ เรียกว่า "ไพร่เอา
 การเมือง" มีหน้าที่เสียภาษี มีหน้าที่รวมมือกับทางราชการในด้านการรักษาความสงบ
 เรียกรอยในชุมชนและมีหน้าที่เคารพเชื่อฟังผู้ปกครองตั้งแต่ระดับนายบ้าน กวามขานขึ้นไปจน
 ถึงพระยามหากษัตริย์ในยามสงคราม ไพร่เมืองมีหน้าที่สำคัญที่สุดต่อบ้านเมือง คือ การออกไป
 รบชาติศึก เพราะไพร่เมืองเป็นกำลังสำคัญของกองทัพแต่ละเมืองในสมัยโบราณ ชายฉกรรจ์
 ทุกคนมีหน้าที่เป็นทหาร และไพร่เมืองจะละเลยและทอดทิ้งการเป็นทหารในยามสงครามไม่ได้
 ผู้ใดไม่ทำหน้าที่จะต้องรับโทษสถานหนัก

ไพร่เมืองมีหน้าที่ทำงานให้กับบ้านเมือง - ไพร่เอาการเมือง ไต่พบข้อความจาก
 เอกสารต่าง ๆ ที่แสดงว่าไพร่เมืองมีหน้าที่ทำงานให้บ้านเมือง โดยเรียกว่า "ไพร่เอาการ-
 เมือง" ไพร่เป็นกำลังสำคัญในยามเมืองมาก ทางบ้านเมืองจะเรียกเกณฑ์แรงงานจากไพร่
 เพื่อมาทำกิจการต่าง ๆ เช่น สร้างกำแพงเมือง ซ่อมหรือสร้างวัดวาอาราม ขุดลอกคูเมือง
 สร้างเหมืองฝาย ฯลฯ ตามแต่ทางราชการจะเห็นสมควรและจำเป็น ไต่พบกฎหมายและขอ
 ความต่าง ๆ ที่แสดงว่า ไพร่เมืองมีหน้าที่ทำงานให้กับบ้านเมืองดังนี้

กฎหมายมังรายศาสตร์ กล่าววา ไพร่เมืองมีหน้าที่ผลัดเปลี่ยนกันมาทำงานให้กับ
 บ้านเมือง ทุก ๑๐ วัน เว้น ๑๐ วัน โดยให้กลับไปทำงานของตน เช่น สร้างเหมืองฝาย
 ทำไรนา สวน ๑๐ วันสลับกันเช่นนี้ตลอดไป ซึ่งก็ว่าการทำเช่นนี้ถูกต้องตามทำนองคลอง-
 ธรรมแต่โบราณ ^{๑๖}

๑๖ "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๕.

กฎหมายลักษณะคดีอาชญากรรมระเจ้าก่อนนา และคลองพิจารณาแต่งตั้งคนคำ ได้
 ระบุว่า ในคดีทะเลาะวิวาทระหว่างสามีนและภรรยา สามีนภรรยาตาย สามีนจึงได้รับโทษตาม
 อาชญาฐานเมืองโคยโต โทษ ๒๒๐ เงิน ส่วนขาวของตาง ๆ โทษยกใหญ่คดีของภรรยา ส่วน
 ตัวสามีนนั้นไม่โทษหากงานเมือง คือ การเอาตญาโทษมา ซึ่งเขาคงจะได้รับการมอบหมายให้
 เป็นผู้แทนที่ (อย่าถือการตญาโทษ) และในคดีหย่า กฎหมายกำหนดควากาสามีนทอดทิ้ง
 ภรรยาเกินกว่า ๓ ปี ในภรรยาหย่าใด เมื่อคดีสิ้นโทษยกกันใดแล้วนั้น ภรรยาซึ่งเป็นไพร
 หลังจากหย่าแล้วก็ไม่โทษหากการบ้านเมือง (เนียเป็นไพร อย่าถือขาดการ) จากคดี
 อาชญาฐานโควา ไพรเมืองที่หน้าทำงานให้กับบ้านเมืองนั้นคงจะถูกเกณฑ์แรงงานทั้งชาย
 และหญิง อย่างนอภักในสมัยระเจ้าก่อนนาแห่งราชวงศ์มังราย เป็นต้นไป จนถึงสมัยพระยอด
 เชียงราย ตอนปลายรัชสมัยของราชวงศ์มังราย

"ธรรมศาสตร์โลก" ในคำสอนพระยามังราย โลกลาวเป็นคำสั่งสอนเกี่ยวกับหน้าที่
 ของบุคคลต่าง ๆ ในสังคม โดยกล่าวสอนถึงผู้ทำหน้าที่สอนว่า พยายามที่จะต้องทำงาน
 ให้ครบครัน และขยันขันแข็งทำงานต่าง ๆ เมื่อเจ้านายเรียกใช้ หรือขุนมีราชการใช้งาน
 ให้ไปรายงานตัวอย่าละเลยเสีย ถึงความว่า

๗๑ "คลองพิจารณาแต่งตั้งคนคำ.", หน้า ๘๘.

"กฎหมายลักษณะคดีอาชญากรรม.", หน้า ๓๓.

๗๒ "เรื่องเกี่ยวกับ.", หน้า ๖.

"...คันทันทีเป็นพอเรือนแล้ว หือใครแต่งแสง (สร้าง) การคนหือ
 หนึ่ของชววยสร้างเวียก (งาน) คนเจาเรียกกหือโคเมือชาน
 (ไปรายงานตัว) การชุน (การงานของชุน) อญาหือชุก..."^{๗๔}

กฎหมายธรรมศาสตร์และราชศาสตร์ โลกลาวกิงการพิไพรมหนาททำงานโตกข
 บานเมืองโอยระชวา เมือมีการเรียกเกลดแรงงานแล้ว ๓ ครั้ง ไพรมผูโคละเลยไมมา
 ทำงานกิงกล่าว ไทเจาชุนมีสิหือตั้งโทษโคตามสมควร ควรรคาไคคา ควรรทิไคตี ควรรฎก
 ไหญุก กิงความวา

"...มิวราชการบานเมืองมี เจาเวียก (หมายกิง นายงาน)
 บอกเติง (บอกกิง บอกเตือน) ๓ ทิมไป ควรรคาหือคา ควรรทิหือตี
 ควรรฎกหือฎก..."^{๗๕}

กฎหมายธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามังราย โลกลาวกิงระยะเวลาของการ
 เรียกเกลดแรงงานจากไพรมเมืองวา ชุนนางไมควรมียกเบี่ยนไพรม เมื่อกิงถูกททานา ไท
 ปล่อยให้ไพรมกลับไมททานา ซึ่งกิงโคขชอความอยางเคียวกิงในธรรมศาสตร์และราชศาสตร์ ฌับ
 หอสมุดแห่งชาติควย กิงความวา "...ชุนกิงนิยานกินเมือง บควรรบับเบี่ยนชา (ทาส)
 ยามไร ไพรมยามมา ปล่อยให้เขาไปกระทำไรนา..."^{๗๖} และ "...กิงยามไรนาหือวางไพรม
 เมือ(กวมกับ) ทาไรนา ทานาญาเอาไพรมั้งไว..."^{๗๗}

^{๗๓} อญาหือชุก คร.ประเสริฐ อธิบายวา หมายกิง อยาให้ขาด คือ พลาดเวลา.

^{๗๔} "คำสอน พระยามังราย.", หน้า ๒๑.

^{๗๕} "ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๕.

"ธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามังราย.", หน้า ๔๔.

^{๗๖} "เรื่องเคียวกิง, หน้าเคียวกิง.

^{๗๗} "ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๕.

จากข้อความดังกล่าวทำให้เข้าใจว่า การเรียกเกณฑ์แรงงานจากไพร่นั้นจะกระทำ
เป็นระยะเวลาหนึ่ง ไม่ขาดตลอดไป เมื่อถึงฤดูทำนาซึ่งเป็นอาชีพหลักของไพร่เมือง ทาง
ราชการก็จะปล่อยตัวไปทำนา เพื่อมิให้เสียหายแก่เศรษฐกิจของบ้านเมืองใด

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ไพร่เมืองในสังคมเชียงใหม่ มีหน้าที่มาทำงานให้
กับบ้านเมืองในยามที่บ้านเมืองต้องการแรงงานในยามสงบ และไพร่เมืองคงจะถูกเกณฑ์
ทั้งชายและหญิง โดยอาจจะมีการระยะเวลาของการเกณฑ์แรงงานเป็นช่วง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว

ไพร่เมืองมีหน้าที่เสียภาษี ดังที่กล่าวถึงในเรื่องรายได้ของบ้านเมืองมาแล้ว
รายได้ของบ้านเมือง คือ รายได้จากภาษีอากร ซึ่งเรียกเก็บจากประชาชนหรือ
ไพร่เมือง สันนิษฐานว่าคงได้มีการเก็บภาษีแน่นอนในสังคมเชียงใหม่ แต่ไม่ปรากฏหลักฐาน
เกี่ยวกับระบบภาษีอากรเงิน เพียงแต่พบหลักฐานเกณฑ์หลักค่าเอาภาษีของบ้านเมืองไว้
สันนิษฐานว่า ไพร่เมืองจะเสียภาษีให้กับทางราชการเป็นผลัตผล เช่น ข้าว หรืออาจจะ
เป็นเงินก็ได้ เข้าใจว่าทางบ้านเมืองจะเรียกเก็บค่าเช่านาจากไพร่เมือง และคงจะ
เป็นรายได้หลักของทางราชการ เพราะปรากฏว่าทางบ้านเมืองได้ส่งเสริมให้ประชาชนบุกเบิก
ทำนามาก และยังได้ยกเว้นค่านาให้อีก ๓ ปี หลังจากนั้นจึงจะเก็บค่านา นอกจากภาษี

๗๘ พบเอกสารมิ่งรายศาสตร์เพียงฉบับเดียว ที่ระบุถึงระยะเวลาการเกณฑ์แรงงาน
จากไพร่วานี้ละ ๖ เดือน เอกสารฉบับอื่นไม่ระบุไว้ชัดเจน.

๗๙ ไม่ปรากฏรายละเอียดในตอนที่เกี่ยวกับรายได้ของแผ่นดิน, หน้า ๑๒๓.

๘๐ "มิ่งรายศาสตร์อวทาน ๒๕.", หน้า ๒๕.

"มิ่งรายศาสตร์." ฉบับวัดเสาไห้, หน้า ๖.

"ธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามิ่งราย.", หน้า ๕๒.

"ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๖.

คานาแล้วยังไม่ขอหลักฐานการเรียกเก็บภาษีประเภทอื่นจากไพร่เมืองในเมืองเชียงใหม่^{๘๑}

ไพร่เมืองมีหน้าที่รับผิดชอบร่วมกันในสังคม เพื่อความสงบเรียบร้อยในบ้านเมือง ไปร่เมืองจะต้องรวมมือกับบ้านเมืองรักษาความสงบ รวมมือป้องกันและปราบปรามโจรผู้ร้าย ในหน้บ้านของตน ปรากฏกฎหมายระบุถึงหน้าที่ของไพร่เมืองเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ทั่วไป เป็นตน ว่า เมื่อมีโจรผู้ร้ายเข้ามาชะโมยสิ่งของในหน้บ้านใด ประชาชนในหน้บ้านนั้นจะต้องช่วยกัน จับผู้ร้ายนั้นให้ได้อีก ถ้าผู้ใดไม่รวมมือ หรือไม่อาจจับโจรผู้ร้ายได้ กฎหมายกำหนดว่า ชาวของ เพื่อหมายเสียหายเท่าใด ให้ประชาชนในหน้บ้านนั้นช่วยกันชดเชยแทนให้ กฎหมายธรรมศาสตร์ และราชศาสตร์ระบุว่า

"...โจรลักขโมยเรือนทาน เจาบานรองเรียกให้ช่วย ชาวบ้าน
ไกลมาช่วย เสียของทานเท่าใดหรือไร เจาบานตายเจ็บอย่างเดียวกัน
ผู้ช่วยผู้ช่วย แศการผู้คนลักขโมยเอาโทษเพื่อนบ้าน..."^{๘๒}

ในกฎหมายมังรายศาสตร์ มีเรื่องราวเกี่ยวกับการปราบปรามโจรผู้ร้ายร่วมกันว่า เพื่อนบ้านต้องรวมรับผิดชอบด้วยกัน ถึงความว่า

^{๘๓} ภาษีบ้านคาน หรือภาษีจังกอบ ก็ไม่ปรากฏว่าเรียกเก็บแต่อย่างใด การค้าขาย คองค้าขายกันในบ้านเมืองของตน เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์เป็นภูเขาไม่อำนวยให้การค้าทำ ไคสะดวกเหมือนภาคกลาง การค้าทางเมืองคงมีไม่มากนัก ทางบ้านเมืองจึงไม่กำหนดการ เก็บภาษีประเภทนี้ไว้

^{๘๔} "ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๑๓. และปรากฏข้อความเหมือนกันใน

"ธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามังราย.", หน้า ๒๖.

"กฎหมายโกสภารามฎ.", ยুক্তี ๑, หน้า ๓๑.

"...ในบริเวณหมู่บ้านหนึ่ง ๆ มี ๑๖ ครัวเรือน คนคุ้นเคยรู้จักกัน
 คนหนึ่งไปปลักวัวควายขาวของท่าน เจ้าของทรานไบยินยอมตาม
 ประเพณีโบราณให้ทั้ง ๑๕ เรือนช่วยไถกัน เพราะอุบายเดียวกัน
 ไม่สั่งสอนกันปล่อยให้เพื่อนปลักของท่าน หากเขาเลี้ยงว่า มันไป
 ปลักของท่านเองก็เขาไม่รู้เห็นควย เจ้าขุนแต่โบราณก็ไม่รับฟัง
 คัดสินว่า เขารู้เห็นควยกันกลมกลืนว่าไม่รู้อะไรจึงบังคับให้เขาต้องไถควย
 ..."

นี่หนึ่ง กฎหมายฉบับนี้กล่าวไว้ว่า บ้านหนึ่งมี ๒ ครัวเรือน โจรลักของในเรือนหนึ่ง
 ไปสิ้น ประตูนานและรั้วไม้กุกัก หากตัวผู้ลักไม่ได้อะไรช่วยกันไถของ
 ทั้งหมด เมื่อใดใดทราบว่าเป็นคนใดลักของใหม่ผู้นั้น ๕ เทา หรือ ๕ เทา แล้ว
 ให้ขับออกไปเสียจากหมู่บ้าน

กฎหมายโคสารานุกรมเกี่ยวกับโจรลักวัวควายว่า โจรลักวัวควายของบ้านใด
 ใหญ่หรือเทาควายวัวมาสิ้นสุดใดให้วัดรอยเท้านั้นกับบ้านที่ไกลที่สุด ถ้ามีรอยเทาวัวควาย
 ห่างจากบ้านใด ๒๐๐ วา ให้เขาของบ้านนั้นเสียเงิน ๕ บาท ถ้าใด ๓๐๐ วา ให้เสียเงิน
 ไม่เกิน ๕ บาท ถ้าวัดได้เกิน ๓๐๐ วา ไม่ให้เอาผิดกับเจ้าของบ้าน แต่ธรรมดาและ
 ราชศาสตร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ระบุว่า วัดรอยเทาวัวควายห่างจากบ้านใดเพียง ๕๐ วา
 เจ้าของบ้านก็จะได้รับโทษ

๘๓ "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๘๑.

๘๔ "เรื่องเดียวกัน.", หน้า ๘๘.

๘๕ "กฎหมายโคสารานุกรม." ผู้กั ๑, หน้า ๓๐.

๘๖ "ธรรมดาและราชศาสตร์.", หน้า ๑๓.

กฎหมายลานนา โจรขโมยเกี่ยวกับการให้พำนักแก่โจรว่า โจรมาขอพำนักบ้านผู้ใด และเจ้านายรู้ว่า เป็นโจรแล้วอนุญาตให้พำนักบ้านตน เจ้านายมีความผิดไหม เจ้านาย ๒๒๐ เงิน ถ้าโจรหนีไปให้เจ้านายหาโจรให้ได้ สันนิษฐานว่า ในหมู่บ้านคงจะมีกลองไว้เพื่อให้ชาวบ้านมาตีเมื่อเกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ ขึ้น เป็นสัญญาณให้ทุกคนทราบ เพราะมีกฎหมายกำหนดเกี่ยวกับการตีกลองว่า ผู้ใดตีกลองโดยไม่สมควร หรือไม่มีเหตุการณ์อันใดเกิดขึ้นนั้น ให้ปรับคนตีกลอง ๒๒ บาท แต่ห้ามเหตุการณ์เกิดขึ้น เช่น โจรมาปล้นไหมตีกลองได้ การประหารคนไคยนี้เสียงกลองแล้วไม่มาช่วย เหลือจับชะโหมย หรือไม่มาชุมนุม ให้ปรับผู้นั้น ๑๐๐ บาท และไปปรากฏข้อความในธรรมศาสตร์และราชศาสตร์ว่า

"...ถ้าโจรขโมยใด หือตีกลองหือบ้านเห็นมาช่วย โจรรบ
บ้านเห็น หือตีกลองหือบ้านไปมาช่วย บช่วยมีความผิด..."

เป็นต้น

จากข้อความดังกล่าวจึงเห็นได้ว่า ใครเมืองมีหน้าที่ร่วมกันรักษาความสงบเรียบร้อยในย่านเมือง โดยเฉพาะในการป้องกันและปราบปรามโจรผู้ร้าย อนึ่ง กฎหมายยังได้กำหนด

^{๘๗} "กฎหมายลานนา.", หน้า ๘. และพบข้อความเดียวกันใน

"กฎหมายโคสาราษฎร์." ผู้กั ๑, หน้า ๑๑.

"ธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามังราย.", หน้า ๒๒. (ปรับเพียง ๒๒ บาท การปรับจะไม่คงที่).

^{๘๘} "ธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามังราย.", หน้า ๒๒.

^{๘๙} "ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๑๓.

ให้ไพร่เมืองรวมเมืองกันป้องกันมิให้ข้า(ทาส) หลบหนีไปสักคืบ โดยกฎหมายระบุว่า ผู้ใดให้
 ทิ้งพาพานักแกชา(ทาส) จะต้องแรงแจงความไทแก่เจาชา หรือแรงแจงความไทนายยานทราย
 ภายในเวลา ๓ วัน ถ้าไม่แรงแจงความ ชำทานหนี หรือตายไป เจาของบ้านมีความผิด
 เป็นคน สิ่งเหล่านี้เป็นหน้าที่ของไพร่เมืองที่จะต้องให้ความร่วมมือกับทางบ้านเมืองด้วยดี นับ
 เป็นความรับผิดชอบร่วมกันในสังคมอย่างหนึ่ง

ไพร่เมืองมีหน้าที่ต้องให้ความเคารพเชื่อฟังผู้ปกครอง นอกจากหน้าที่ดังกล่าวมาแล้ว
 ขาดคน ไพร่เมืองมีหน้าที่ต้องเคารพเชื่อฟังผู้ปกครองตั้งแต่ระดับนายบ้านขึ้นไป การเคารพ
 เชื่อฟังเป็นการอบรมสั่งสอนกันมาในสังคม เมื่อถึงแก่การสอบไทยอมรับและศรัทธาในฐานะอันสูง
 ของผู้ปกครอง โดยเฉพาะเจ้านายว่าเป็นผู้มีบุญวาสนา ไพร่เมืองผู้น้อยจะต้องนอบน้อมถ่อมตน
 เสมอ เป็นต้นว่า ไพร่เมืองจะต้องหลีกเลี่ยงในนายบ้าน ชุมนางต่าง ๆ ดังปรากฏใน
 มังรายศาสตร์ว่า

"...ในการเดิน นั่ง หรือนอนก็ ให้นายมาหลีกนายช่าง ผู้ยศสูง
 กวากัน ให้พลเดินเท่าหลีกนายมา ให้คนธรรมดาหลีกพลเดินเท่า
 ใหญ่กว่าหลีกนายบ้าน..."

๕๐ "มังรายศาสตร์." ฉบับวิศเส้าไท, หน้า ๕๕.

"ธรรมเนียมและราชศาสตร์.", หน้า ๔.

๕๑ โปรกฤษฏายละเอียดในเรื่อง การควบคุมไพร่เมือง, หน้า ๑๘๗.

๕๒ "มังรายศาสตร์." ฉบับวิศเส้าไท, หน้า ๖๑.

"มังรายศาสตร์ควทาน ๒๕.", หน้า ๗.

"กฎหมายโกสภาราษฎร์." ผู้กั ๓, หน้า ๑๔.

นอกจากนี้ ยังมีกฎหมายกำหนดโทษแก่ผู้ค้ามนุษย์สูงกว่าคน เช่น โจรคามียศ
ให้เอาตัวลงมาเป็นข่า (ทาส) หรือ ในกรณีไทรผู้ใดไม่เชื่อฟังนายบ้าน ให้ขับออกจาก
หมู่บ้าน หรือให้ถอดจากการทำหน้าที่

สิ่งเหล่านี้ทำให้ไพร่เมืองต้องเคารพเชื่อฟังผู้ปกครองของตนตั้งแต่ระดับนายบ้านขึ้นไป
ผู้ใดไม่เคารพเชื่อฟังก็จะต้องได้รับโทษต่าง ๆ ตามความผิด

อนึ่ง ไพร่เมืองมีหน้าที่เป็นทหารในยามสงคราม ทางบ้านเมืองจะเรียกเกณฑ์กำลัง
จากไพร่เมืองไม่เป็นทหารในกองทัพ และถือว่าเป็นหน้าที่สำคัญที่สุดของไพร่เมือง ผู้ใดจะหลีกเลี่ยง
ไม่ได้ หากหลีกเลี่ยงจะถูกลงโทษในสถานหนัก เช่น หนักถึงโทษจำคุกเสีย เป็นคน
จะนั้นในยามสงครามหรือยามบ้านเมืองไม่ปกติ ไพร่เมืองมีหน้าที่เป็นทหารไปในกองทัพทุกคน

นอกจากไพร่เมืองจะมีสิทธิและหน้าที่ดังกล่าวข้างต้นแล้ว ไพร่เมืองยังได้รับความ
คุ้มครอง หรือได้รับสวัสดิการบางอย่างจากทางบ้านเมือง ดังปรากฏว่า มีกฎหมายให้ความ
คุ้มครองในเรื่องต่าง ๆ กันเกี่ยวกับความปลอดภัยของประชาชน เช่น การปลอมแปลง

๕๓ "กฎหมายโคสาราษฎร์." ผู้กที่ ๑, หน้า ๘.

๕๔ "ธรรมศาสตร์เชียงใหม่.", หน้า ๘๑.

๕๕ กฎหมายหนักถึง กำหนดโทษสถานหนักถึงประหารชีวิตแก่ไพร่และนายที่หนีกองทัพ
ปรากฏใน

"มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๒.

"มังรายศาสตร์." ฉบับวัดหมื่นเงินกอง, หน้า ๒.

"ธรรมศาสตร์และกฎหมายระยามังราย.", หน้า ๘๒ และ ๘๒.

"มังรายศาสตร์อวสาน ๒๕.", หน้า ๕.

เงินตรา การทำยาพิษ การป้องกันอัคคีภัย ฯลฯ กฎหมายใดที่กำหนดโทษเกี่ยวกับเรื่อง เหล่านี้ไว้สถานหนัก เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวกับความมั่นคงและสวัสดิภาพของประชาชน นอก จากนี้ กฎหมายยังได้กำหนดเกี่ยวกับเรื่องราวทางไสยศาสตร์ไว้อีก เช่น การทำเสน่ห์ ยาแฝด การทำวิหยาคุณต่าง ๆ รวมทั้งเรื่องคนเป็นผีปอบ ฯลฯ ซึ่งในปัจจุบันเรื่องเหล่านี้ คนส่วนมากไม่เชื่ออีกแล้ว แต่ในสมัยโบราณถือว่าเป็นเรื่องสำคัญอย่างหนึ่ง ทางราชการได้ กำหนดโทษเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้ไว้โดยละเอียด เป็นการให้สวัสดิการ และให้ความคุ้มครองแก่ไพร่เมืองอีกทางหนึ่งนั่นเอง

๕๖ "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, ระบุว่า ผู้ใดปลอมแปลงเงินตรา ราชวิธี แดงพิมพ์เงินตรา โหล่งโทษประหารชีวิต และริบทรัพย์เขาพระคลังเสียทั้งหมด ซึ่งบทนี้ ปรากฏในกฎหมายโคสวามญูร ผู้ท ๒, หน้า ๓๗. กวย กฎหมายพระเจ้าน่าน, หน้า ๖. ธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามังราย, หน้า ๕๑.

๕๗ "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๕๖. และ ธรรมศาสตร์และกฎหมาย พระยามังราย, หน้า ๖๕. ระบุว่า ผู้ใดทำยาพิษใดทานตาย ไตเนรเทศไปให้พ้นเมือง และให้ริบทรัพย์เขาเสีย และกรณีผู้ใดเผาฆ่าลามมาใหม่เรือนทาน ให้ชายตัวคนเผาเป็นชา (ทาส) ไตเงินเทาไตไทน่านาชกไซแกญเสียหาย.

๕๘ "กฎหมายลานนา.", หน้า ๑, ๖. และ กฎหมายโคสวามญูร ผู้ท ๒, หน้า ๓. กล่าวถึงการทำเสน่ห์ยาแฝดให้ชั่วรัก ไตม ๒๒๐ เงิน ทำเสน่ห์ให้ทานหลงกวย อาคม (ตุเมียนทานให้ออกกวยอาคม) ไตม ๒๒๐ เงิน เป็นคน และไปรคกูรายละเวียก เกี่ยวกับเรื่องนี้และเรื่องผีปอบใน "กฎหมายลันนาคะคักถอยคอกคำ.", หน้า ๒๔ และ หน้า ๒๗.

ฐานะของสตรีในสังคม เป็นที่ทราบกันดีว่า ในสังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนี้ ชายมีฐานะสูงกว่าหญิงตลอดมา โดยชายไ้รับยกย่องในสังคมให้เป็นผู้นำครอบครัว ผู้ชายมี โอกาสศึกษาเล่าเรียนมากกว่าหญิง โดยการบวชเป็นพระสงฆ์และการศึกษาวิชาการต่าง ๆ จากวัด เมื่อสึกออกมาก็จะไ้รับยกย่องว่า เป็นผู้รู้ ผู้ฉลาดในสังคม อนึ่ง ประชาชนเชื่อกัน ว่า การเกิดมาเป็นชายนั้นยากกว่าการเกิดมาเป็นหญิง และเชื่อว่าผู้ชายเป็นผู้มีบุญมากกว่า หญิง ประกอบกับผู้ชายในสังคมไทยโดยเฉพาะสังคมเชียงใหม่ทั้งสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นและ ก่อนนั้น มีโอกาสเลื่อนฐานะของตนไ้มากกว่าหญิง ผู้ชายจะเลื่อนฐานะได้โดยการบวชเรียน ในพุทธศาสนา เมื่อสึกออกมาอาจจะเข้ารับราชการในบางเมืองได้ เพราะเน้นผู้มีความรู้ ความดีไม่ไช่บวชเรียน ผู้ชายสามารถเลื่อนฐานะของตนได้โดยการทำกิจการ การบวชใน สังครามเปิดโอกาสให้คนเลื่อนฐานะได้โดยไม่มีข้อจำกัด กล่าวคือผู้ใดเก่งในด้านการรบ ก็จะได้รับความคิดความชอบ ดังปรากฏว่า ผู้ใคร่บวชไ้หัวหน้าราชการ ก็ไ้เลื่อนฐานะเป็นนายช่าง ไ้หัวหน้ามาไ้เลื่อนฐานะเป็นนายกอง เป็นต้น แสดงว่า ผู้ชายในสังคมเชียงใหม่นี้มีโอกาส เลื่อนฐานะไ้มากกว่าหญิง

จากเอกสารต่าง ๆ จะพบว่า สตรีในสังคมเชียงใหม่ทั้งสองสมัย คงมีฐานะไม่ แยกต่างและมีสภาพไม่ห่างไกลจากผู้ชายมากนัก เพราะสังเกตได้จากสตรีในตำนานไทยนั้น ไ้รับแต่งตั้งให้เป็นกษัตริย์เชียงใหม่ทั้งสองสมัยด้วยกัน อันคือว่า ไ้เลื่อนฐานะสูงสุดในสังคม สตรีที่ไ้ดำรงตำแหน่งกษัตริย์เชียงใหม่ คือ พระนางจิวระภาครองราชย์ ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๘๘ - ๒๐๘๙ และพระนางวิสุทธิเทวี หรือ นางพระยาราชนเทวี ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๐๗ - ๒๑๒๑ ซึ่งเป็นผู้สมทบเชียงใหม่ตั้งเมืองขึ้นของพม่า พระนางวิสุทธิเทวี ทรงเป็นกษัตริย์เชื้อสายราชวงศ์มังรายองค์สุดท้าย หลังจากพม่าไ้ส่งราชบุตรของพม่ามา

ปกครองสืบมา ในการศึกษาระดับทั่วไปของสตรีในสังคมเชียงใหม่ จะศึกษาจาก
กฎหมายต่าง ๆ รวมทั้งในพระไตรปิฎกของพุทธศาสนา ศึกษาถึงสตรีในฐานะภรรยาประเภท
ต่าง ๆ สิทธิต่าง ๆ ของสตรีเมื่อแต่งงานแล้วและเมื่อหย่า คุณสมบัติของสตรีหลังคหมกของ
และยอมรับ คำตัวของสตรีตามที่พบในเอกสารต่าง ๆ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้จะช่วยให้เข้าใจถึง
ฐานะ สิทธิ และความเป็นอยู่ของสตรีในสังคมเชียงใหม่ในทศวรรษ

ปรากฏข้อความในกฎหมายต่าง ๆ ว่า สตรีในสังคมเชียงใหม่อาจจะแยกไคสอง
ประเภทตามโทษของละเมิดต่อสตรีนั้น คือ สตรีที่ไม่มีผู้ปกครองหรือคุมครอง โดยอาจจะอยู่
คนเดียวหรือไม่ได้อยู่ใ้คุมครอง กับสตรีที่มีผู้ปกครองหรือคุมครอง ผู้ใดละเมิดสตรีประเภทแรก
จะมีความผิดตามกฎหมายแต่โทษที่ได้รับจะน้อยกว่าการละเมิดต่อสตรีที่มีผู้ปกครอง กล่าวคือ
กฎหมายให้ความคุ้มครองแก่สตรีที่มีผู้ปกครองมากกว่าสตรีที่ไม่อยู่ในความดูแลของผู้ใด ถ้าผู้ใด
ละเมิดสตรีประเภทหลังจะมีโทษหนัก โดยทั่วไปสตรีจะอยู่ในความปกครองของบุคคลต่าง ๆ
ข้อสันนิษฐานว่าเป็นอิทธิพลของพุทธศาสนา ดังนี้

มาตุรักรักชิตกา หญิงที่มารดาเป็นผู้รักษา ปิตุรักรักชิตกา หญิงที่บิดาเป็นผู้รักษา
มาตากับิตุรักรักชิตกา หญิงที่บิดาและมารดาเป็นผู้รักษา ภคตารักชิตกา หญิงที่ผู้ชายหรือนางชาย
เป็นผู้รักษา ภคินีรักชิตกา หญิงที่หญิงหนึ่งและนางหญิงเป็นผู้รักษา โคตรรักชิตกา หญิงที่
ญาติเป็นผู้รักษา ปริชากรักชิตกา สารีกรักชิตกา หญิงที่สามีหรือชายอื่นเป็นผู้รักษา ไ้
ผู้รักษา สมิวักรักชิตกา หญิงที่ผู้เป็นสินไหม ทวาระยาอำมาตยหากหวงเหน็บอาชญาไว้ หรือ
เป็นผู้รักษา ๑๐๐

๑๐๐ "ธรรมเวทศาสตร์และกฎหมายพระยามังราย.", หน้า ๒๒.

"กฎหมายลานนา.", หน้า ๘.

"เสหาโมจนะ.", หน้า ๑๐๑.

"มังรายศาสตร์อวทาน ๒๕.", หน้า ๔๕.

สตรีในฐานะภรรยาแบ่งออกเป็น ๗ ประเภท คือ ภรรยาเสมอคุณมารดา ภรรยา
เสมอคุณของหญิง ภรรยาเสมอคุณตนเอง ภรรยาเสมอคุณเจ้า ภรรยาเสมอคุณที่ครู
(ชาติถัก) ภรรยาเสมอคุณทาสี และ ภรรยาเสมอคุณโจร^{๑๐๑}

นอกจากนี้ยังพบว่า สตรีหลายจะพึงรับไว้เป็นภรรยาใน ไทแก ชนที่ตา ภรรยา
อันซัดมาคยขาวของ ถิ่นทวาสินี ภรรยาผู้เฒ่าคอยกับคอยความรัก โภควาสินี ภรรยา
ที่ชายได้ให้เครื่องบริโภค เช่น ข้าวเปลือก ข้าวสาร ครก สาก ฯลฯ หรือ ภรรยาที่
ชายเอาขาวของแห่งคน ไซหนักแทนหญิงแลวนำมาเป็นภรรยา ปุฏวาสินี ภรรยาอันชายให้
นางเครื่องแต่งตัว โดทญูกินี ภรรยาที่พ่อแม่ยกให้เป็นภรรยาแห่งคน ทาสีจกรिया
ภรรยาที่ไต่มาจากชา (ทาส) หญิง โดพิคจุมพิกรिया ภรรยาที่ชายไต่อบบงกฏ (ชะจุมหัว)
ให้เป็นภรรยา กัมมารีจกรिया ภรรยาอันชายหาเลี้ยงไม่ได้ ไปรับจ้างทาน ๆ เอาเป็น
ภรรยา ฐราหตา ภรรยาที่เสนาอำมาตย์ไต่ขอลมาเป็นภรรยา มหุคติกกรिया ภรรยา
ที่ไม่คอยชาย แมยามหนึ่งก็ไต่ชื่อว่า เป็นภรรยาชายผู้หนึ่ง^{๑๐๒} สตรีผู้คบสมัคของกุดสตรี จะไต่รับ
ยกออกจากสังคมมาก คังไต่คบคำโคลงกลาวกึงสตรีหรือภรรยาที่ควา เปรียบไต่กับแหวนมงค
ที่สามสิ่งมีไว้ และช่วยไต่พนภัยต่าง ๆ คอย

^{๑๐๑} "ธรรมศาสตร์เรียงไต่ม.", หน้า ๑๐.

^{๑๐๒} "เสทาโมจนะ.", หน้า ๑๐๑.

"กฎหมายลานนา.", หน้า ๕.

"ธรรมศาสตร์และกฎหมายระยามังราย.", หน้า ๒๒.

"ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๕๕.

เมียดักคอกุแคว	กับคน
ควรวุ่นแหวนมงคลดอด	ชดไว
โกยย(ภย)เก็คังวล	แสนเข็อง กัก เหย
ยังช่วยพรองหื้อได	ปลอยพนไทยยา. ^{๑๐๓}

คุณสมบัติของสตรี ไต่ขอความพิถลาถึงคุณสมบัติของกุลสตรีว่า สตรีที่สังคมยกย่องนั้นจะต้องมีคุณสมบัติหลายประการ เช่น ชยันในกิจการบ้านเรือน รักษาชาวของเงินทองที่สามี่หามาได้ ตื่นแต่เช้าแล้วก็กระต่าการทำงานต่าง ๆ ตอนรับญาติที่เคินทางมาเยี่ยมจากแดนไกล มีวาจาอันไพเราะและน้าจาสัจย์ รักษาชื่อเสียงและถือแปด ไมคชฐ ฯลฯ ในทางตรงกันข้ามคุณสมบัติที่ไม่ดีซึ่งสตรีไม่ควรทำ หรือยักกอบปฏิบัติ ไต่แก่ การตื่นสาย หลุดจาหยาบกระดาง เกียรงานการงาน ทำงานไม่ประณีตเรียบร้อย พินองสหยาพาดาไมเกือหนุณ ฯลฯ เป็นต้น คุณสมบัติเหล่านี้ช่วยให้สตรีกระทำตนอยู่ในขอบเขต และกระทำคามธรรมเนียมที่คังาบ หญิงใดมีคุณสมบัติกุลสตรี ก็จะได้รับยกย่องจากสังคมและมีค่าตัวสูงชันควย ดังนั้น ฐานะของสตรีในสังคมจึงอาศัย คุณสมบัติของกุลสตรีเป็นเครื่องกำหนดควย

ค่าตัวของสตรี เกี่ยวกับค่าตัวของสตรีนั้นไต่เรื่องนี้ ในเอกสารกฎหมายเท่าที่ไรในการที่กิมาคนควาเพียง ๒ ฉบับ คือ กฎหมายลานนา ฉบับของวัด จัยพระเกียรติ

^{๑๐๓} "โคลงวิหุรสอนโลก.", หน้า ๒๑.

^{๑๐๔} "โคลงวิหุรสอนโลก.", หน้า ๒๒ - ๒๔.

"ธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามังราย.", หน้า ๔๔ - ๕๐.

"คำสอนพระยามังราย.", หน้า ๑๐, ๒๒.

อำเภอเมืองเชียงใหม่ และก็มีรีเสทาโมจนะ กฎหมายลานนา กล่าวถึงค่าตัวสตรี
ความว่า สตรีมีค่าตัว ๓ บาท เมื่อแรกเกิด เมื่อโตขึ้นนางสาวไถ่ด้วยตนเองแล้ว ค่าตัว ๑ รอย
และเมื่อเป็นหญิงชั้นขุนสาว จะมีค่าตัว ๒๐๕ บาท ถึงความมา

"...ทันจกกล่าวลูกคนเราคาเท่านี้แล ในลูกคนนั้น ชายคา
๔ บาทเงิน ผู้หญิงคา ๓ บาท ถึงลูกชายเฝือกปาก (หัดพูด) และ
หญิงตามัน (หญิงช่าไถ่ไม่พูด)นั้น เป็นคา ๕ บาท คนเป็นหญิงคา
รอย ๑ ชายคาคนยกขนเป็นแคว (ขนหนุม)แล้วนั้นคา ๓ รอย ๔ บาท
ผู้หญิงเป็นคา ๒ รอย ๕ บาท มีเท่านี้แล..."^{๑๐๕}

ก็มีรีเสทาโมจนะ กล่าวถึงค่าตัวของหญิงบริสุทธว่าขึ้นอยู่กับชาติตระกูลของหญิง
ความเป็นผู้มีรูปร่างงดงาม และการมีความรู้ (ศาสตรศิลป์) ถ้าหญิงใดมีคุณสมบัติ ๓
ประการก็กล่าวว่าจะมีค่าตัวสูงสุด^{๑๐๖} และจะลดลงตามคุณสมบัติของตน ส่วนหญิง
ประเภทอื่นจะมีค่าตัวดังนี้

หญิงหม้ายที่เป็นหม้ายครั้งที่ ๑ มีค่าตัว ๓/๔ ของค่าตัวของหญิงบริสุทธ
หญิงหม้ายที่เป็นหม้ายครั้งที่ ๒ หรือ ๓ ค่าตัวจะลดลงจากค่าตัวหญิงหม้ายครั้งแรก

ครั้งละ ๑๕๐ เงิน

หญิงที่สามีร้างไม่ แต่เป็นเพราะสามีไม่ค มีค่าตัว ๓/๔ ของหญิงบริสุทธ
หญิงที่สามีร้างไป เพราะหญิงนั้นไม่ค ค่าตัวจะลดลงเหลือ ๑/๒ ของหญิงบริสุทธ
หญิงสารรูปเลวร้าย แต่เป็นผู้มีความรู้ มีค่า ๓/๔ ของหญิงบริสุทธ

^{๑๐๕} "กฎหมายลานนา.", หน้า ๑.

^{๑๐๖} ค่าตัวของหญิงคุณสมบัติ ไม่ระบุไว้ว่าเท่าใด

หญิงรูปงามแต่ไม่มีความรู้หรือคุณธรรม คำตัดสิน ๑๕ ของคำพิพากษารูปแล้ว
มีความรู้^{๑๐๓}

สิทธิของสตรี สิทธิของสตรีในสังคมเชียงใหม่ โดยเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับสิทธิใน
ครอบครัวของสตรีมีกฎหมายกำหนดไว้ดังนี้

กรณีสามีภรรยาใหม่หรือมีหญิงคนใหม่(มีช) ให้หญิงรับเอาชของสามี แล้วให้ช
ออกไปจากบ้านเสีย ซึ่งเรื่องนี้เป็นการศึกษาคุ้มครองแก่หญิงทุก แต่สามีไม่ค ให้หญิงนั้น
สิทธิในทรัพย์สิน^{๑๐๔}

กรณีสามีทอดทิ้งภรรยาไปนานกว่า ๓ ปี โดยไม่ไต่ส่งชามาให้ทราบ หญิงผู้เป็น
ภรรยาที่มีสิทธิที่จะแต่งงานใหม่ได้^{๑๐๕}

^{๑๐๓} "เสหาโมจนะ." ฉบับวิศทาวบุญเรือง, หน้า ๑๖.
คำพิพากษาศาลฎีกาไม่ใคร่จะไปในคัมภีร์เสหาโมจนะ จึงไม่อาจทราบได้ และ
คำพิพากษาจะเปลี่ยนแปลงได้

^{๑๐๔} "ธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามังราย.", หน้า ๓.
"ธรรมศาสตร์เชียงใหม่.", หน้า ๑๕.

^{๑๐๕} "กฎหมายโคสารามุทร์." ผู้ท ๑, หน้า ๑๑.
"กฎหมายลานนา.", หน้า ๒๕.
"กฎหมายพระเจ้าน่าน.", หน้า ๕.
"ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๔๗.

กรณีสามีภรรยาขึ้นค้ำหาขาดจากกันนั้น ให้แบ่งทรัพย์สินตามใดควยกันออกเป็น ๓ ส่วน
ให้แก่ภรรยา ๒ ส่วน ให้แก่สามี ๑ ส่วน ถ้ามีลูกหญิงให้ไว้แก่แม่ ลูกชายไว้แก่พ่อ

กรณีสามีชอบคดีภรรยา หรือคดีภรรยาถึงแก่ความตาย ให้ใหม่เอาค่าใหม่เขาค้าง
และให้ไรคาคณะที่ตายควย

กรณีหญิงไม่ค้ำชู ทางบ้านเมืองใดกำหนดโทษสถานหนัก คือ ให้ชายชายหญิงเสีย
แล้วเอาเงินที่ไ้มาแบ่งออกเป็นสองส่วน ให้สามี ๑ ส่วน ให้แก่พ่อแม่หญิง ๑ ส่วน ฐาน
ไม่อบรมสั่งสอนลูกจนเป็นเหตุให้ลูกมั่ว

กรณีหมั้นหญิง ต่อมาหญิงไม่ค้ำให้คืนสินสอดให้แก่ชายทั้งหมด และถ้าชายไม่ค้ำให้หญิง
ยักค้ำสินสอดทั้งหมด ซึ่งแสดงถึงสิทธิของหญิงและชายในเรื่องนี้เท่าเทียมกัน

กรณีสามีภรรยาอยู่ควยกัน จนฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งตายไป สามีตายทรัพย์สินตกเป็นของ
ภรรยา ผู้ใดจะมาเรียกรองเอาไม่ไ้ เว้นแต่ผู้ตายจะทำพินัยกรรมไว้

ตัวอย่างคั้งกล่าวข้างตน ทำให้ทราบและเข้าใจถึง สิทธิบางประการของหญิงว่า
สตรีในสังคมเริ่มใหม่เนั้นยังมีสิทธิบางประการใกล้เคียงกับชาย แม้จะไม่เท่าเทียมกันก็ตาม
หญิงก็มีใ้ลูกกักขี้ หรือมีฐานะคำค้อยมากนั้ในสังคมสมัยนั้น ส่วนผู้ชายและเด็กนั้น เนื่องจาก

๑๑๐ "กฎหมายพระเจ้านาน.", หน้า ๑๐๗.

"ธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามังราย.", หน้า ๘.

๑๑๑ "ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๑๗.

๑๑๒ "มังรายศาสตร์อวทาน ๒๕.", หน้า ๒๗. โปรดดูรายละเอียดการหย่าและแบ่ง
สมบัติใน "ธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามังราย.", หน้า ๓.

๑๑๓ "ธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามังราย.", หน้า ๗.

๑๑๔ "เรื่งเคียงเคียงกัน.", หน้า ๑๐.

"ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๗.

ไม่พบกฎหมายกล่าวถึงเรื่องราวไว้อย่างชัดเจน จึงคิดว่าคนชราและเด็กอาจจะเป็นผู้ที่
ซึ่งอยู่ในความปกครองดูแลของผู้นำในครอบครัว

ชนชั้นที่ถูกปกครอง - ชา (ทาส)

๑๑๕ "ชา" จัดเป็นชนชั้นที่สำคัญในสังคมเชียงใหม่ทั้งสมัยราชวงศ์มังราย และสมัย
รัตนโกสินทร์ตอนต้น ชา เป็นพวกที่ไม่มีอิสระในตนเอง มีเจ้าของหรือเจาชาเป็นผู้ปกครอง
ดูแลโดยตรง ไม่อาจจะทราบได้ว่าชาในสังคมเชียงใหม่เริ่มมีมาแต่สมัยใด แต่ได้พบกฎหมาย
เกี่ยวกับเรื่องราวของชาในเอกสารต่าง ๆ มากมาย รวมทั้งมังรายศาสตร์ ซึ่งสันนิษฐานว่า
จะได้เขียนขึ้นในสมัยราชวงศ์มังรายด้วย ๑๑๖ ในสมัยราชวงศ์มังรายและสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้นนั้นมีลักษณะคล้ายกับพวก ทาส ในสมัยกรุงศรีอยุธยามาก กล่าวคือ มีการซื้อขายและ
โลกอนโต รวมทั้งข้อกำหนดเกี่ยวกับการลักทรัพย์และฉ้อพากันลักษณะคล้ายกันมาก แต่ไม่พบ
กฎหมายเกี่ยวกับชาโดยตรง เพราะกฎหมายล้านนาไทยมิได้จัดเป็นหมวดหมู่ แคนยัมบัญญัติ
หรือกำหนดเป็นเรื่อง ๆ ไป เรื่องราวและบัญญัติเกี่ยวกับชาจึงปะปนอยู่ในกฎหมายต่าง ๆ
โดยทั่วไป

๑๑๕ คำว่า "ชา" ในเอกสารล้านนาไทย สันนิษฐานว่าคงจะหมายถึงคำว่า "ทาส"
ในสมัยอยุธยาตนเอง ไม่พบเอกสารที่ใช้คำว่าทาสในเอกสารฝ่ายเหนือ คงพบแต่คำว่าชา
โดยทั่วไป และจะพบอีกคำหนึ่ง คือ คำว่า "ชอย" ซึ่งสันนิษฐานว่าคงจะหมายถึงชาหรือทาส
เช่นกัน แต่เป็นคำที่ใช้เรียกในแควนลาวหรือล้านช้างมากกว่าเพราะคำว่า "ชอย" จะพบเฉพาะ
ในกฎหมายโคสาราษฎร์ ซึ่งเป็นกฎหมายที่ระบุว่า เขียนขึ้นใช้ใแควนล้านช้างเมืองลาวเท่านั้น
และจากข้อเขียนของ จิตร ภูมิศักดิ์ ในโฆษณาตักกีนไทย ก็อธิบายว่า "ชอย" หมายถึง ทาส
ในสังคมล้านช้าง

๑๑๖ ข้อความตอนต้นในมังรายศาสตร์ สันนิษฐานว่าจะมีมาแต่สมัยพ่อขุนมังราย
หรืออย่างช้าไม่เกิน พ.ศ. ๒๑๐๑.

ชาจะถูกปกครองโดยเจาชา ซึ่งอาจจะเป็นพระยา ข้าราชการขุนนาง หรือไพร่
 ฐานะมีอันจะกิน โดยบุคคลเหล่านี้จะพึ่งพาอาศัยแรงงานจากคนยากจนหรือชา และคน
 ยากจนหรือชาที่พึ่งบุญของเจาชา ต่อมาก็ไถ่กลายมาเป็นหน้าทิ่มตอกกันในสังคม โดยเจาชา
 จะคงดูแลควบคุมรักษาชาของตนไว้ให้มิให้ประพฤติเสียหาย ภาษาของผู้นิโคหรือ
 ประพฤติเสียหาย เจาชาจะต้องรับผิดชอบร่วมกับชาของตนด้วย ส่วนชานั้นก็ถูกห้ามอยู่ภายใต้
 อำนาจของเจาชา ซึ่งเจาชาจะเป็นผู้ให้ความคุ้มครองและเลี้ยงดูชา ไร่แรงงานของชา
 หรืออาจจะลงโทษชาไปตามสมควรด้วย

ทางบ้านเมืองได้ออกกฎหมายเกี่ยวกับชาไว้เป็นจำนวนมาก เอกสารเหล่านี้ทำให้
 ทราบและเข้าใจสภาพของชา ประเภทของชา ฐานะของชา คำตัวชา การซื้อขายชา
 สิทธิบางประการของชา การที่ไพร่กลายเป็นชา และชาที่มีโอกาสเป็นไท รวมทั้งความเป็นอยู่
 ของชาโดยทั่วไปพอสมควร สันนิษฐานว่าชาในสมัยราชวงศ์ถังถึงราช และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
 คงจะมีสภาพคล้ายคลึงกัน ถึงจะได้อธิบายมารายละเอียดอีกต่อไป

ประเภทของชา ชาในสังคมเชียงใหม่มีหลายประเภทดังปรากฏอยู่ในกฎหมายฉบับ
 ต่าง ๆ สันนิษฐานว่าการแบ่งประเภทของชาในสังคมเชียงใหม่ คงได้รับอิทธิพลจาก
 พุทธศาสนา ควบปรากฏว่าในคัมภีร์ชื่อ คติยสมันตปาสาทิกา อันเป็น อรรถกถาของ
 มหาวรรค ในพระไตรปิฎกได้แบ่งประเภทของทาสหรือชา ออกเป็น ๘ ประเภท คือ

๑. ชนกกิโค ผู้ที่ขายตัวลงเป็นทาสรับใช้ เรียกว่า ทาสนำเงิน
๒. อนุโคชาโค ผู้เป็นลูกของทาสนำเงิน เป็นทาสในเรือนเบี้ย
๓. กมรณิโค ผู้ที่ถูกกวาดต้อนมาควยรบชนะ

๑๑๓ "ฉัณณะกัถกถยถลคำ.", หน้า ๓๐. กถาวังเรื่องชาเชลยวา "...หญิงผู้
 อันใดแต่พบเด็ก (เด็ก) โคช้อว่า ชชาททา ผู้ใดไต่มาถือว่าเป็นเมียผู้หนึ่ง ครั้นว่าโคชชายผู้ใด
 ไต่มาถือว่าเป็นชาผู้หนึ่ง...".

๔. สามี ทาสพยี้ อูปโต ผู้สมัครใจเป็นคนรับใช้ด้วยตนเอง ด้วยมีเหตุจำเป็น
 อย่างใดอย่างหนึ่ง เรียกว่าทาสโดยสมัครใจ^{๑๑๘} ขาทาสประเภทเหล่านี้ ปรากฏในเอกสาร
 ลานนาทั่วไป และบางฉบับก็อาจจะมีชื่อแตกต่างกันไปบ้างดังนี้

กฎหมายธรรมศาสตร์เชียงใหม่ กล่าวว่าขามี ๔ ประเภท คือ อูปโตชาโต

๑. ขาเกิดในทองชาหญิง ๒. ขาไ้มาโดยการซื้อ ๓. ขาไ้มาโดยสงคราม ๔. ขาไ้มา
 โดยถูกคองโทษทัณฑ์กรรม^{๑๑๘}

กฎหมายธรรมศาสตร์และราชศาสตร์ กล่าวว่า ขา (ธรรมจักร) มี ๒ ประเภท

คือ ๑. อูปโตจาทิ ไ้แก่ ลูกชาหญิงชายอันเกิดในเรือนตน พอแม่มั่นเป็นขา ๒. ธนจาทิ
 ไ้แก่ ขาที่ไ้เอาชาวเอาของไปไ้มาเป็นขา ๓. กาลานิต ไ้แก่ ขาอันไปยุพทกรรมมา
 เมืองไ้มาเป็นขา ๔. กาลามาตนิ ไ้แก่ ผู้หนีครัวบ้านกองเมือง (คลองเมือง) ท้าวพระยา
 หื้อไปริบปกอกอกรัว (วิบทร์พัยครอกรัว) มาเป็นขา ๕. สมตาละภย อูปโต ไ้แก่
 บุคคลที่หาที่พึ่งไ้ มั่นอุทิศตนเป็นขา ๖. พระยาจะม้ามั่นยอมตนเป็นขา
 ๗. มั่นเป็นพยาธรายจักตาย มั่นมาหื้อทานรักษา แลวมอบตัวเป็นขา ๘. ขาแห่งท้าวพระยา
 วยอาชญา คือ พระยาช่วยพิทักษ์รักษาบ้านเมือง^{๑๒๐}

^{๑๑๘} ว.ช. ประสงค์, ประวัติศาสตร์การปกครองประเทศไทย. พระนคร :
 อักษรสาสน, ๒๕๑๐, หน้า ๗๘.

^{๑๑๘} "ธรรมศาสตร์เชียงใหม่.", หน้า ๒๓.

^{๑๒๐} "ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๖.

กฎหมายลานนา กล่าวถึงชาชนิตต่าง ๆ ว่ามี ๔ จำพวกเช่นกัน คือ ชาวอันเกิดใน
เรือนเบ็ย (อันโตชาตะ) ชาชวมาควยเงินทอง (ชนกิตตา) ชาเชย (กรรมรานตะ) และ
ชาสมัครใจเพราะทองการไหนายเงินช่วยเหลือ (สมปคทาสา) ดังมีข้อความระบุว่า

"...อันนี้เจ้าควยชาวอันเป็น อันโตชาตะ ชนกิตต และกรรมรานตะ
นั้น ไปโตชาวอันเป็นชอย มีกว่าไทยกิต ทาวพระยาและโจรไปประจน
(ผจญ) บานเมืองทาน โตควยหมวิพลไปรบเอากิต เทาเอาโดย
เกาะคอมากิต โตควยอุบายคนกโตชอวา กรรมรานตะแล อันนี้เจ้า
ควยไปเอาเมืองอันมาแล แมงวาจาวบานเดี่ยวเมืองเดี่ยวนี้ คนนี้คิด
อาชญา ทาวพระยาผู้ห่อไปเอามา กชอวา กรรมรานตะแล สมปคทาสา
นั้น โตชาติไทยหากเอาคนมาเป็นชานัน มีกว่าคนผู้โตมีสภาวะเป็นไท
และนอมคนเขามาสุชา ควยอาการอันเป็นตนวา อันโตทาโส ชา
เป็นชาเจ้ากูแลวอัน ควยเหตุประการ ๑ คือ เหตุจักหื้อชีวิตอัน
หนึ่ง เหตุจักหื้อเป็นเจ้าคุมขาง (คุมครอง) รักษาตนจากภัยแท
คนผู้เป็นอันโตชอวา สมปคทาสา แล..."^{๑๒๑}

กฎหมายโคสาราษฎร กล่าวว่า ชาวหรือชอย มี ๕ จำพวก คือ ๑. ชอยหญิง
เกิดในเรือนคน ๒. เอาชาวของไปไถมาเป็นชอย ๓. มามอบตัวเป็นชอย เพราะบอาจ
ชคโทษสิ้นใจ และ ๔. พระยาจักมานัน มันจึงมอบตัวเป็นชอยแดกเบ็ดขกับชีวิต ๕. ป่วย
เป็นโรครายจวนตาย จึงมอบตัวเป็นชอยเพราะเขาช่วยรักษา^{๑๒๒}

^{๑๒๑} "กฎหมายลานนา.", หน้า ๒๘.

^{๑๒๒} "กฎหมายโคสาราษฎร.", หน้า ๒, หน้า ๔.

คัมภีร์เสหาโมจนะ กล่าวถึงเรื่อง ข้า ว่า ข้าในพระวินัยปิฎกมี ๔ จำพวก และ
 ข้าโดยทั่วไปในยามเมืองก็มี ๔ จำพวกเช่นกัน ถึงความว่า

"...ข้าอันมีในวินัยปิฎกก็มี ๔ จำพวก อันเดชาตะ ๑ ชนิกิตา ๒
 กรรมรานิต ๓ สามุคคทาส ๔ ข้าทั้งมวลมี ๔ จำพวก สันนิ (ฉัน) ^{๑๒๖}
 เหตุอุทถาวจตุตาโร ทาสอันโตธาโต ชนิกิตอ สามทาสภย
 อุปคโตติ นั้นแล อันโตธาโตนั้นโตธาอันเป็นลูกขาเกิดกลางเรือน
 ...ชนิกิตานัน โตธาอันควยชิงขาวของ พ่อแม่หากขายกิน หาก
 ชาติเทขายบุคคลผู้เป็นเจ้าหากขายก็ดวงสุคไป (แม่สุค) แม่นเล่น
 พันชนัน (พัน) โคกัต หากโตควยสิบปคุณ (สิปคุณ) อันโตอันหนึ่ง
 กัต ก็โตชื่อว่า ชนิกิตา...กรรมรานิตนั้น โตธาอันเป็นช้อย มีกว่า
 ข้าอันเกิดเป็นไทกัต ทาวพระยาและโจรก็ไปผจญป่าในเมืองทาร
 (บ้านเมืองทาน) โตควยกำลังพลหมวมไปไภมากัต เทาเลาโลม
 เคาะ (เกาะกุม) คอมากัต โตควยอุบาลกลกัต กัตชอ กรรมรานิตแล
 ...สามุคคทาสนั้น โตธาตีไทหากเอาตนมาเป็นชานันแล มีกว่าคน
 ผู้โตสภาวะหากเป็นไท และนอมตนเขามาสูเป็นชาควย อากรรวา
 อหนุเทหาโส ข้าเป็นชาเจ้ากัแล้วอัน ควยเหตุ ๒ ประการ คือ
 เหตุอันจักเลี้ยงชีวิต ๑ เหตุจักถือเป็นชาคุมขาง (คุมครอง) รักษา
 คนแพนภัยยะ ๑ คนผู้งเป็นสันนิ ^{๑๒๗} ขื่อว่า สามุคคทาสแล..."

สำหรับข้าโดยทั่วไปนั้น ปรากฏข้อความใน เสหาโมจนะมี ๔ ประเภท ถึงความ

วา

^{๑๒๗} "เสหาโมจนะ.", หน้า ๗๓ - ๗๕.

"...อันว่าชาติทั้งหลายก็มี ภวุนฺตี จตุธา คฺวณฺณการ (ประการ)

๔ จำพวก อธิโลเกนโลเกน เอโกสาชาจำพวกหนึ่ง อายาม
ทาสาปี คือว่า ชาอันเกิดในทองชาหญิง เอเกทาสาชาจำพวก

๑ สุเนนิกิตา ชื่อคหฬของ ภยาปนนนา คือ มาเพ็ง (หญิง)

เอชารของลวคหฬเป็นชา ชาจำพวก ๑ สยทาสาปี ทาสังกิน
โถมาเอชารของกินกลางเรือนลวคหฬเป็นชา..."^{๑๒๔}

ธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามังราย กล่าวถึง ชาประเภทต่าง ๆ มี ๔ จำพวก
คือ ๑. ลูกชาอันเกิดในเรือนตน แม่พ่อแม่นั้นเป็นชาและตัวมันไม่เป็นชาก็ได้ ชื่อว่า
อันโตชาตะ ๒. ชนิดตะ คือ ชาที่เอชารของไปโถมาเป็นชา ๓. กรมรานิต ใดแก
ชาติไปรบเอชารเมืองแล้วโถมาเป็นชา ๔. มันนิตคคองเมืองทวารพระยาให้เอาตัวมาเป็น
๑๒๕
ชา

จากมังรายศาสตร์ กล่าวว่า ชามีประเภทต่าง ๆ ๕ ประเภทดังนี้ ๑. ช้อมาคหฬ
ชารของ ๒. มอมตัวเป็นชา ๓. ฉิมหายคหฬความนิตคคองใดคคองหนึ่ง จึงเข้ามาเป็นชา
๔. ขอยมาเป็นชา ๕. ลูกชาหญิง^{๑๒๖}

จากข้อความในเอกสารดังกล่าวจึงเห็นได้ว่า ชานี้มีหลายประเภทโดยมากจะนิยม
แบ่งตามอิทธิพลวินัยพุทธศาสนาเป็น ๔ ประเภทดังกล่าว คือ ๑. ชาที่เกิดจากพ่อแม่เป็นชา
๒. ชาเขลย ๓. ชาที่ตนเกิดเป็นชา เพราะต้องการความช่วยเหลือ ๔. ชาที่ชายตนลงเป็นชา
ลักษณะประเภทชาเหล่านี้แตกต่างจากสังคมไทยไปบ้าง กล่าวคือ ชาในสังคมเชียงใหม่ ไม่พบ
ว่ามีชาประเภท ชาทานไหและชาติโถมาแต่ก็ตามารค ส่วนชาประเภทอื่นจะเหมือนกับชาทาส

^{๑๒๔} "เรื่องเคียวกัน.", หน้า ๑๑๖.

^{๑๒๕} "ธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามังราย.", หน้า ๔๘.

^{๑๒๖} "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเสาไห้, หน้า ๖๖.

สมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ นอกจากการแบ่งชาเป็นประเภทต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นแล้วนั้น ยังมีชาตินาสนใจอีกประเภทหนึ่ง คือ ชาวพระ ซึ่งได้แก่ ชาวประชาชนหรือเจ้านายนิยมถวาย ไถ่กุแลรักชาวักต่าง ๆ ในพุทธศาสนา

ชาวพระ ชาวพระเป็นชาวทาสที่ เจ้าเมือง ข้าราชการขุนนางหรือผู้มีฐานะดีไถ่ทาน กวายเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา เพื่อให้เขาเหล่านั้นทำหน้าที่ปฏิบัติแลรักภักดีความอารามต่าง ๆ ชาวพระนี้ได้ปรากฏในเอกสารต่าง ๆ หลายแห่งและปรากฏโดยทั่วไป แต่ไม่ปรากฏหลักฐาน ระบุว่าชาวพระเริ่มมาแต่เมื่อใด แต่ปรากฏข้อความในคำนำนาว่า ชาวพระคงจะมีมานานแล้ว ตั้งแต่สมัยพระเจ้ามังราย หรือสมัยที่ชาวลานนาไทยนับถือพุทธศาสนานิกายมหายานก็เป็นได้ หลักฐานที่กล่าวถึงเรื่องราวของชาวพระมักจะพบในศิลาจารึกความวัดต่าง ๆ เป็นส่วนใหญ่ เพราะ ว่าจารึกเหล่านี้ จะประกาศรายการทำบุญทำทานของพระยา ขุนนาง หรือประชาชนที่เลื่อมใส ในศาสนา และบางครั้งก็จะจารึกรายการทำบุญ รวมทั้งรายการชาวทาสที่ถวายไว้กับวัด และ ยังได้กล่าวสาปแช่งหากมีผู้ใดเคลื่อนย้ายหรือไถ่งานชาวพระไปในทางตรงกันข้ามกับเจตนา ของผู้ถวายด้วย ตัวอย่างหลักฐานที่กล่าวถึงชาวพระมีดังนี้

ประชุมพงศาวดารภาค ๒๑ พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน กล่าวว่า พระยา จำเมือง ได้ไปนมัสการเจดีย์จอมทอง แล้วโดยกมิลักขุจำนวน ๙๐ คริวเรือนไว้อุปฐากวัด และเจดีย์นั้น และได้กล่าวว่า พระเมืองแก้ว ไถ่กบฏของพระองค์จำนวน ๑๐ คริวถวายไว้ กับพระปฏิมากร เพื่อให้อุปฐากแก้วด้วย ^{๑๒๓}

ศิลาจารึกอักษรและภาษามือไทย จ.ศ. ๘๕๘ (พ.ศ. ๒๐๓๘) ได้มาจากวัดพระธาตุ ศรีจอมทอง อำเภอจอมทอง เชียงใหม่ มีข้อความว่า "ศักราช ๘๕๘ พระมหาสามัญญาวิลาส

๑๒๘
ไต่ถวายเป็นคติน คือ ให้นำและคน ๑๒ ครว้ ไวให้รักษาพระภิกษุสงฆ์ (ชาวเจ้า) และศาสนา"
กฎหมายลักษณะตัดถอยต่อคำ กล่าวถึงการตัดสินคดีสมัยพระเจ้าแสนเมืองมาเกี่ยวข้องกับพระเจ้า

"...สามแกง (ช่อคน) เจ้า (ของ) หมอทองก็เ็นข้าพระสั่งมะ
ราชวัตรพระหลวงเชียงแสน ค่า ๒๐๐ เงิน (มีคนชื่อนากวายเป็นข้า
พระค่าตัว ๒๐๐ เงิน) ทิน (ทุน) คามมี ๑๕๐ เงิน ผู้ค่าครา
๑๒๕
เ็นข้าพระวัดคอนแทน (อำเภอเชียงแสน)..."

ข้าพระเหล่านี้มีหน้าที่เ็นผู้บำรุงอุปัฏฐากวัดต่าง ๆ ตามเจตนาของผู้ถวาย เพราะ
เจ้าชายอมลสิทธิในชาของตนเอง ข้าพระจะได้รับการยกเว้นจากงานราชการต่าง ๆ ใน
กรณีทักขตรีหรือราชวงศ์เ็นผู้ถวาย กล่าวคือ อาจจะไม่ตองทำงานในราชการซึ่งเขาอาจจะ
ไปเอาการเมืองแทนเขาถ้าจเ็นไปได้ ห้ามเกณฑ์เขาพระไปรบศึกสงคราม ห้ามยาย
พระจากที่ ๆ เขาถวายไว้ เจ้าชายถวายผู้ใดไว้แก่วัดใด ก็ให้อยู่รักษาวัดนั้นตลอดไป เขาใจ
วาเขาพระได้รับการยกเว้นจากกิจการหลายอย่างโดยเฉพาะ งานราชการของบ้านเมืองดังนี้

ปรากฏข้อความใน ประชุมพงศาวดารภาค ๒๑ คำานสิ่งหนวคิ กล่าวถึง การที่
พระยามังรายถวายข้าพระและไต่สามแห่งผู้ในงานข้าพระหรือยายข้าพระจากวัดไว้ ดังความวา

"...พระมังรายนราชเจ้าก็ซื้อเอาภิกษุทั้งหลาย ๕๐๐ ครว้ อัน
อุตรราชเจ้าซื้อเอาภิกษุเจ้าลาวจก บริจาคไว้รักษาพระบรมธาตุ
เจานั้นเ็นราคา ๑,๐๐๐ ตำดั่งทอง ก็เามาโอกาส (ประกาศ)

๑๒๘ นายเทิม มีเทิม, (อาน) คำานศิลาจารึกอักษรและภาษาไทย, (ได้จาก
วัดพระธาตุศรีจอมทอง อำเภอจอมทอง เชียงใหม่) ศิลาจารึก, ๑๔ (๒ มีนาคม ๒๕๑๔),
หน้า ๕๒ - ๕๖. และ โปรดุกราชละเอียด ศีลาจารึกหลักอื่น ๆ จาก วารสารศิลาจารึก
และโปรดุกราชละเอียดในศิลาจารึกภาคเหนือคหย.

๑๒๕ "ลักษณะตัดถอยต่อคำ.", หน้า ๒๘.

พยานนำถวายไว้เป็นทานกับพระมหาธาตุเจ้าองค์แรกก่อน... ก็สัมภ
 ลายานแรงไว้ว่า... มุคคณโคเบียดเบียนกระทำร้ายของท่าน
 (ชาพระ) แห่งพระองค์ท่านนี้ ก็ว่า ไซ้สอยใส่เวียกตถการ (ให้
 ทำงาน) ชาวเมืองมีลักษณะหลายเหล่านี้ และริคฆางเทเสย
 (ทำลาย) ให้นิราศคลาดเสียจากที่ นี้ให้เขาโคขุญฐากมหาธาตุ
 เจาทันถนิน ในบุคคลนั้นว่ากนิมหาย..."

ที่อาจารย์ ไคจากวัดพระธาตุศรีจอมทอง อำเภอจอมทอง เชียงใหม่ ระบุว่า เป็น
 จารึกที่เขียนขึ้นเมื่อ จ.ศ. ๙๑๘ (พ.ศ. ๒๐๔๘) ซึ่งตรงกับสมัยพระเมกุฎาแห่งราชวงศ์มังราย
 ว่า พระเจ้าเมกุฎาและพระราชมารดาของพระองค์ ไคปลงอาชญาหรือออกเบินกูปหมายว่า คอ
 แตนไป ชาพระของวัดพระธาตุนั้นมีเท่าใดให้อยู่กับวัดคอยให้เกณฑ์แรงงานชาพระไป
 รบศึกอย่างไรไม่ทำงานให้กับบ้านเมือง อยาให้เก็บภาษีจากชาพระ อยาไซ้ไปส่งชาวแญญูโค
 และอยาให้เคลื่อนย้ายชาพระออกจากวัดนี้ไป จึงมีความว่า

"...แต่มีไฟ (ไป) เมื่อหน้า ชาพระวัดจอมทองมีเท่าใด หื้อใส่
 รัักษพระมหาธาตุเจ้าจอมทองตราบคอเท่าสิ้นศาสนา บอหื้อท้าว
 พระยา ขุนยาน ขุนเมือง ขุนแสน ขุนหมื่น เจ้าปถ เจ้าแควนผู้โค
 อยาป่าวเขาไฟอันไฟเก็ก (ไม้เก็ก) ซัก (แฉว) เส็กมาตถเมือง
 ก็ยาป่าวมารบมารักษาเมือง อยาป่าวเวียกป่าวการ อยาใส่สวย
 ไร อยาหื้อส่งคราวบกราวน้ำ คราวบานคราวหื้อสกัน อยาป่าว
 หื้ออยุทมครวั เอาทฐาขางมาคน ท้าวพระยา นายยาน นายเมือง
 จายาน ลูกชา คนเจ้า คนไท ไฟเขายานเรือธราย คาคยาน
 คาคเมือง ไฟจัก ไฟเลียม ลูกชา อยาดอนออกจากมหาธาตุเจ้า

อยาป่าวเมื่อถึงช่วงขึ้นคยสังขาร สร้างพระแก้ว พระสิงห์ การ
 เมืองเชียงใหม่ อยาป่าวเขาสักอันไวหื้อเขาอยู่มีราก
 พระธาตุเขา ชวนชู้คนเป็นนิจกาล อยาขาดรียบต่อเทาดำพัน
 พระพรญา ในชาพระธาตุเจ้างมวมี ๔๖ คริว...^{๑๓๑}

คั้งนั้นชาพระจึงนิยวาซาอกประเภทหนึ่ง เป็นชาที่อยกับวัดในพระพุทศศาสนา โดย
 มีผู้ใจบุญบริจาคบางครั้งก็จะโค่นต้นไม้ถวายเป็นพระพุทศ (หินา) และสิ่งปลูกสร้างอื่น ๆ
 เรื่องชาพระมักจะปรากฏในตำนานหรือจารึกมากกว่าในกฎหมายล้านนา เพราะเป็นกิจกรรม
 ของบุคคลซึ่งเมื่อถวายแล้วก็ให้เขียนจารึกไว้ สามีแข่งผู้ชายหรือทำลายชาพระที่ตนถวายไว้
 ควย และในบางกรณีพระเจาแผนกนจกถวาย ก็จะทำคำสั่งห้ามใช้งานอย่างอื่นแก่ชาพระ
 ควย สันนิษฐานวาชาพระคั้งจะมีนิยมถวายไว้ถึงสมัยราชวงศ์มังรายและสมัยรัตนโกสินทร์
 ตอนคนควย

ความสันนิษฐานระหว่าง เจาชา กับ ชา ขามินาที่ทำงานใหญ่กับเจาชาหรือนายของคน
 ตามแผนายจะสั่งให้ทำ เพราะเจาชาเป็นแผนายปกครองดูแลชาของตน เจาชาอาจจะ
 มอบหมายให้ชาทำงานต่าง ๆ เช่น ทำนา ทำสวน ทำงานขนาน อนึ่ง ปรากฏวา เจาชา
 โค่นไม้ของคองตนออกไปรับจ้างผู้อื่นมาเลี้ยงชีพตนควย สันนิษฐานวาชาในสังคมเชียงใหม่คั้ง
 มีฐานะไมค้ำคองมากนัก เพราะชาไม่มีสิทธิบางประการ เช่น การรับมรดก ขานี้การรับจ้างมา
 เลี้ยงนายของคองตน และมีเงินของผู้อื่นโคควย คั้งจะกล่าวคองไป ในส่วนที่วาเจาชาไม่มีอำนาจ
 และสิทธิในชาของคองตนนั้น ปรากฏในเอกสารต่าง ๆ คั้งนี้

กฎหมายโคศารามฎูร์ กล่าววา ผู้ใจงานชาทานขนตนไม (ขามก็จะถูกจ้างในทำงาน
 ที่คองชางเลี้ยงชีพตนควย) ชาทานคองตนไมตาย ใหญ่จ้างใช้คาคัวชา (ราคาคาคัวของชา)

๑๓๑ ประสาน บุญประคอง และ คร. ประเสริฐ ฒ นคร, (อ่าน) "คำอ่าน
 จารึกอักษรและภาษาไทย." ศิลปากร. « (๕ มกราคม ๒๕๐๔), หน้า ๓๕.

๑๓๖ ๑๓๖
ไซคาตัวแก่เจาซา แต่ดาเจาของอนุฎากแหวซาหนีไปมีใโเอาความนึก แกญจาง แสง
ให้เห็นว่าเจาซามีสิทธิในซาของคณทุกประการ

ในกรณีซาไม่ทำความนึก เจาซาจะตองรับนิกชอบควย กังปรากฏขอความใน
กฎหมายโคสาราญรว่า ซาของผูโไปชะโมยของทาน ให้เจาซาจับซาของคณมาใโค
ถาจับไม่ใโคใหลงโทษเจาซา โดยใโเสียคาทำขวัญแก่เจาหรัย เพราะเจาซาไม่สามารถ
ปกครองคณของคณใโค หรือใโใหม่เจาเงิน ๑,๐๐๐ เบี้ย และถาซาแอบถางเอาอาษฐาไปหลงโทษ
หรือรับสินบนผู้น ใหลงโทษเจาซา เพราะไม่คดูแลซาของคณ

๑๓๗
ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์ กล่าววา ซาของผูโไปชะโมยของทานให้เจาซาชคใ
คาของแกเจาหรัย และถาซาของผูโเป็นโจรไปฆ่าคณตาย ให้จับซาผู้นใโคอก (คก)
ไว ๓๕ วัน และให้เจาซาไซคาแกคณตาย ถาใโคายให้ทำขวัญแกญมาคเจ็บควย ถาซาของ
ผูโไปชะโมยของทานเซน ซางมา ให้จับซาผู้นใโคอกหรือคกไว ๒๐ วัน และให้เจาของ
ซาไซเงินใโเสียหาย ๒ เทา เป็นคณ ซาและเจาซาจึงมีหน้าทีตองรับนิกชอบรวมกัน โดย
เจาซามีหน้าทีดูแลและปกครองซาของคณใโคกระทำนิกกฎหมาย เจาซาจะตองรับนิกชอบรวมกัน
ซาของคณเมื่อซาทำนิกกฎหมายบานเมืองกังกลาว และซาที่คองเคารพะเชื่อฟังเจาซาควย

อนึ่ง ผูเป็นเจาซามีสิทธิคคตามซาที่หนีไปจากคณ ผูโจะมาลักเอาซาไปจากผูเป็น
เจาของใโค เป็นคณวา ถาซาของทานหลบหนีใโอยู่เร็ดผูโให้เจาของบานนอกกลาวแก

๑๓๖ "ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๒๕.
๑๓๗ "กฎหมายโคสาราญร." ผูที่ ๒, หน้า ๓๕.
๑๓๘ "เรื่องเคียวกัน." ผูที่ ๒, หน้า ๑๐.
๑๓๙ "ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๑๔ - ๑๕.

เจ้าชายในระยะเวลา ๓ วัน ถ้าไม่แจ้งให้เจ้านายหรือนายขุนทราบภายในเวลาดังกล่าว
 เจ้าของบ้านมีความผิด ให้ปรับไหมเจ้านายตามราคาที่ดินภายใต้และฉบับกำหนดไว้ซึ่งแตกต่าง
 กันไปตามยศสมัย เชน ถ้าไม่แจ้งความให้ทราบให้ใหม่เจ้าเรือน ๕ เทา และในกรณี
 เจ้าเรือนแจ้งให้ทราบแล้วแต่เจ้าชายเพิกเฉยไม่มาเอาชาของตนไป ให้เจ้าของบ้านคิดค่า
 อาหารที่ชากินในระหว่างที่มาอาศัยเป็นรายวัน วันละ ๓๐๐ เบี้ย หรือ ๕๐๐ เบี้ย แตกต่าง
 กันไป และในกรณีหมคนมาลักพาชานทนนไป หรือชวนชานทนนปลุกและชวนหนีความผิด
 แด่อาชวนไปแล้วกลับมาเอาผิดกัน ลยาใหม่เอาผิด แต่ให้เจ้าชายคิดค่าพวการที่ไม่ได้ไ้แรงงาน
 จากชานนั้น ชานผู้คิดค่าพวการวันละ ๓๓๓ และชายชานคิดค่าพวการวันละ ๑๕๒ เรื่องนี้
 ทำให้ทราบถึงสิทธิของ เจ้าชายที่จะคิดค่าชานของคนเมื่อหนีไปและทางบ้านเมืองก็ให้ให้ความ
 คุ้มครอง กรรมสิทธิ์หรือสิทธิของเจ้าชายในกัวชานซึ่งผู้ใดจะมาละเมิดไม่ได้

๑๕๐ "กฎหมายโคธารามฎร." ผู้กั ๒, หน้า ๓๔.

"มิ่งรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไท, หน้า ๕๕.

"ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๑๘.

๑๕๑ "มิ่งรายศาสตร์อวดาน ๒๕.", หน้า ๔.

"กฎหมายโคธารามฎร." ผู้กั ๑, หน้า ๑๔.

"ธรรมศาสตร์และกฎหมาย รัชามิ่งราย.", หน้า ๓๑.

"กฎหมายฉานนา.", หน้า ๔.

"ลักษณะที่คิดลอยคอกำ.", หน้า ๒๔.

"มิ่งรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไท, หน้า ๕๕ และ หน้า ๖๕.

"ธรรมศาสตร์เชียงใหม่.", หน้า ๕๒.

๑๕๒ "กฎหมายฉานนา.", หน้า ๔.

อนึ่ง เจ้าของชาอาจจะไร้ชาชำระแทนที่สินของนายเงินได้ ปรากฏข้อความใน
 กฎหมายโคสาราษฎรว่า "อนึ่ง ไพรกต ลูกขุนกต กุทเทานมาสามรอย ให้ไชยชอยคนหนึ่งใด
 ..."^{๑๘๓} และนอกจากนี้ ยังพบข้อความในกฎหมายลานนา (กำหนดค่าของคน) ว่า เจ้าชา
 ไร้ชาแทนค่าปรับไหมได้^{๑๘๔}

การชื้อขายชา การชื้อชาในสังคมนั้น สันนิษฐานว่าคงจะไ้ชื้อขายชากันทั่วไป
 ไม่น่าก่น้อย เพราะไ้พบข้อความในกฎหมายหลายฉบับที่กล่าวถึงการค้าชื้อขายชาไว้ทั้งในสมัย
 ราชวงศ์มังรายและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การชื้อขายชานี้คงจะชื้อขายกันตามราคาของชา
 หรือตามความต้องการของตลาด คำว่าชานี้มีสองประเภท สันนิษฐานว่า คำว่าชาประเภทแรก

^{๑๘๓} "กฎหมายโคสาราษฎร." ฎกท ๒, หน้า ๑๑.

^{๑๘๔} เรื่องนี้ยังไม่อาจเชื่อไ้ควา จะไร้ชาแทนการปรับไหมได้แน่นอน เพราะพบ
 ข้อความเกี่ยวกับเรื่องนี้ในกฎหมายลานนาเพียงฉบับเดียว และกฎหมายฉบับนี้กำหนดค่าตัวของ
 คนระดั้มต่าง ๆ ไว้ชัดเจน ซึ่งในการปรับโทษนั้นอาจจะไ้ใช้ค่าตัวที่กำหนดในการปรับก็ได้
 กฎหมายระบุว่า คนเสมอกันทำร้ายกันถึงตายอด ๑ ขาง ไร้ชา ๒ คน หรือเทาชาคไ้ไร้ชา
 ๔ คน อาจะหมายถึงทำร้ายตายอดไร้ชา ๒ คน (ค่าตัวคน ๒ คน) กฎหมายกำหนดค่าตัว
 คนว่า คนแรกเกิด ค่าตัว ๕ บาท อายุ ๓๐ ปี ค่าตัว ๓๐๐ ไ้ ๒ คน อาจะหมายถึง
 ไ้ไชเป็นเงิน ค่าตัว ๒๐๐ บาทก็อาจเป็นได้ เนื่องจากหลักฐานไม่เพียงพอจึงไม่อาจะสรุป
 ไ้ความีการไร้ชาแทนการปรับไหมหรือไม่ ผู้เขียนจึงคงจะสงสัยเทคไ้ ควรจะไ้มีผู้ศึกษา
 คนควาต่อไป ไ้รคดูรายละเอียดการไร้ชาแทนการปรับไหม ในกฎหมายลานนา (กำหนด
 ค่าคน), หน้า ๔ - ๖.

คงเป็นค่าตัวเขาตามเงินที่เขาไปยืมเขามาแล้ว ไม่มีเงินไถ่ตัวเองจึงยอมมาเป็นข่า ค่าตัว
ประเภทชนกับชนที่ขี้ไป ซึ่งอาจจะมากน้อยต่างกันไม่ ค่าตัวประเภทหลังเป็นค่าตัวที่เขา
ขี้มา เขาจ่ายเงินซื้อข่ามาราคาเท่าใด ค่าตัวข่าก็เท่าราคาขี้มา และเขาจะมีค่าตัว
ตามที่กฎหมายกำหนดไว้ในการปรับโทษและการซื้อ หรือเพื่อกิจการอื่นอีกด้วย ค่าตัวในการ
ซื้อข่าและในการปรับโทษกฎหมายลานนาโลกลาวถึง ค่าตัวของข่าเอาไว้ดังนี้

"...ในท้องนี้จักกค (กำหนด) ค่าสินพิศทั้งหลาย อันจักไต่ไซ่ขานัน
แล ลูกข่าคนเรือนข่านอนนาคา ๓ บาท นินญาเก็งเป็นบาทเพื่อง
สิบคนใหม่เป็นคารอย ๕ บาท (ทุก ๑๕๐ บาท) ข่าข่าคนเป็นคา
๓ รอย ข่า ๓๐ คน เป็นคา ๔ รอย ๕ บาท (ทุก ๑๕๐ บาท)
ข่า ๕๐ คน เป็นคา ๖ รอย ข่า ๕๐ คนเป็นคา ๗ รอย ๕ บาท
(ทุก ๑๕๐ บาท) แล ..."

หมายความว่า ลูกข่าชายมีค่าในการปรับโทษ ๓ บาท ครั้งหนึ่งมีค่า ๑ บาท ๑
เพื่อง ข่า ๑๐ คน มีค่า ๑๕๐ บาท ข่า ๒๐ คน คา ๓๐๐ ข่า ๓๐ คน คา ๔๕๐ บาท ข่า
๕๐ คน คา ๖๐๐ ข่า ๕๐ คน เป็นคา ๗๕๐ บาท

๑๔๕ ค่าตัวที่ข่ายืมมานี้ ในสังคมไทยภาคกลางให้หาสประเภทนี้ไถ่ตัวได้.

๑๔๖ ค่าตัวที่ข่าขายตัวนี้ในสังคมไทยภาคกลาง ไม่นับญาติให้หาไถ่ตัวเองเป็นข่า
ประเภทขายขาด เพราะนายเงินซื้อมาตามราคาสูงสุดของค่าตัวหาสไม่มีการไถ่ตัว สำหรับ
สังคมเรียงใหม่ไม่ไถ่ระบุเรื่องนี้ไว้.

๑๔๗ ตรวจแก้โดย ดร.ประเสริฐ ณ นคร.

๑๔๘ "กฎหมายลานนา.", หน้า ๑.

ส่วนค่าตัวขาในการซื้อขายตัวไปนั้น สันนิษฐานว่า อาจจะไม่แน่นอน แต่ในกฎหมาย
ลานนาไคระบุค่าตัวขาไว้ว่า

"...ในท้องนกกคคา (กำหนดคคา) ลูกชาคนเรือนก่อน คันเป็นชาย
นอยคคา ๓ บาท คันเป็นหญิงนอยคคา ๒ บาท ผู้ชายเด็กปาก (หัทพูค)
และบุงผามันนคคา รอย ๑ คัน เป็นหญิงคคา ๗ บาท (หัก ๗๐ บาท)
ผู้ชายกันาใหญ่ ชนเป็นแถว คคา ๓ รอย คคา ๒๐๐ มีเทานแล..."^{๑๘๘}

หมายความว่า ชายที่เป็นเด็กผู้ชายมีค่าตัว ๓ บาท เด็กหญิงมีค่าตัว ๒ บาท ผู้ชาย
หัทพูคบุงผาโต คคา ๑๐๐ หญิง คคา ๗๐ บาท ผู้ชายที่ชนหนมีคคา ๓๐๐ และหญิงสาว คคา ๒๐๐
บาท ราคาเป็นค่าตัวของชาทั่วไปตั้งชายหญิงและเด็กกวย

กฎหมายโคกำหนดเกี่ยวกับการซื้อขายขาไวหลายประการ โดยเฉพาะการคืนชาที่ซื้อ
ไปแล้ว ปรากฏว่าเจ็บป่วย กฎหมายกำหนดให้คืนชาแก่คนที่ขายได้ คงปรากฏข้อความใน
กฎหมายต่าง ๆ ดังนี้

กฎหมายมังรายศาสตร์และกฎหมายโคสาราษฎร์ กล่าวถึง การที่ขาไม่สบายให้ขาย
คืนได้ในระยะเวลา ๑ เดือน คงข้อความว่า

"...นิว่าไปโตชอย หากชอยเป็นเขากัก ตาฝางกัก เป็นไขกัก
เป็นกิมเป็นมะโงงโงงโศค เป็นโงง เป็นปอบ เป็นหนิว
เป็นแซค เหลานนี้ไผลคโคเคื่อนหนึ่งจึงคืนได้ อยาเอาความนึก
กับเลย..."^{๑๘๙}

และกฎหมายนี้โคกล่าววว่า เมื่อขายขาให้ผู้อื่นไปแล้ว แต่ขามันกลับกลอบหนีกลับมาอยู่
ที่เดิม เพราะมันไม่รู้ว่าเขาขายกับไปแล้ว เจ้าของเดิมมีสิทธิ์ลงโทษได้ คงความว่า

^{๑๘๘} "กฎหมายลานนา.", หน้า ๑.

^{๑๘๙} "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเสนาให้, หน้า ๖๖.

"กฎหมายโคสาราษฎร์." บุกที่ ๑, หน้า ๒๗ - ๒๘. และบุกที่ ๓, หน้า ๒๗.

"...ข้าในเรือนเฝ้าเจ้ามีชายให้แก่อยู่นไปแล้ว กลับมาอยู่ที่เดิม
อีก เพราะไม่วราคนเป็นข้าเขา เจ้าของเคืององโพนมันโค เหตุ
๑๕๑
วามันเคยเป็นข้าในเรือน..."

ธรรมเนียมและราชศาสตร์ก็ใคร่บูชการซื้อชายช่าและ ใหล่นช่าไค้ในระยะเวลา
๑ เดือน ในกรณีที่เป็นไซ่ ตำพ่าง เป็นปอย และกฎหมายยังไค้กำหนดคี่กวา อากการซื้อ
ชายนั้นเป็นช่าคนของบ้านเมือง (ช่าคนหลวง) ช่างมา วัวควายของหลวง กำนูไค้ซื้อไป
ตองนำมาส่งคืนไค้โดยไม่มีกำหนดเวลา กิ่งขอความมา

"...ซื้อชายช่าไค้ลคี่ ๑ เดือน นิเป็นช่าคนหลวง เป็นปอย
เป็นโพง เป็นพยาช้อหนัก เป็นเมาตำพ่าง ถ้าเกินเดือนห้ามคืน
แต่ถาเป็นช่าหลวงห้อคน แม่จะเป็น วัว ควาย ช่าง มา ของ
หลวงห้อคนไค้..."
๑๕๒

ลักษณะคี่ดอทยค้อค้ำ และคลองพิจารณาแตงกอยช่นค้ำ กลาวถึง คี่เกี่ยวกัการ
คิ่นช่าที่ซื้อไปแล้วและช่าไค้สบายวา ไค้มีคนซื้อช่าที่เป็นไทยใหญ่ (เงี้ยว) มานาน ๒ เดือน
เกินกำหนดคี่จะส่งคืนช่าไค้ ตอมาช่าเงี้ยวไค้เป็นลมนบาทมและลมนชก เจ้าช่าจึงถามช่าเงี้ยววา
ช่าปอยเป็นโรคเมาแต่เมือไค้ ช่าเงี้ยวค้อบวา ช่าเป็นลมนเมาแต่เมืองเงี้ยว มาอยกัพค้อ
๑๕๓
ช่าช่า คนช่ากัไค้หายจากโรค เมื่ลสืบสวนสอบสวนไค้ความเช่น ทางบ้านเมืองไค้
คี่คิ่นให้พค้อช่าช่าคิ่นเงินไค้ใหญ่ซื้อแล้วเอาช่าคิ่นไปไค้ แมวาจะเกินกำหนดคี่จะคิ่นช่าไค้กัตาม

๑๕๑ "กฎหมายโคสาราษฎร์.", หน้า ๒๘.

๑๕๒ "ธรรมเนียมและราชศาสตร์.", หน้า ๑๒.

๑๕๓ กิ่งจะบุญประกอบอาชีพเป็นพค้อค้ำกักลางรับซื้อและช่าช่าค้อยในสมัยพระเจ้า
ก่อนางัพระยลค้เชียงราย.

เพราะเขาเป็นโรคมามาก่อนแล้ว^{๑๕๔}

นอกจากนี้ กฎหมายยังได้กำหนดให้เขตเมืองใหม่เงินชำระถนน ชายลูกชาย
หญิงของคนที่โชห่วยกัน จึงความว่า "...เป็นหนานชนคอกมากนั้...มีว่าหาอันใด
มีลูกหญิงลูกชายหรือชายใส่หนาน..."^{๑๕๕}

ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์ก็กล่าวถึงเรื่องเดียวกันว่า "...ไพร่เงินทานหา
โชห่วยใด หรือชายลูกเมียแทน (แทน) บันลูกหรือชายครว้มน ตัวตัวเมียหรือไ้เป็นไพร่
..."^{๑๕๖}

จากตัวอย่างในกฎหมายดังกล่าว อาจสันนิษฐานได้ว่ามีการซื้อขายกันในสังคม
เชียงใหม่ โดยทั่วไป และอาจจะมีพ่อค้าหรือชายชาคอยก็ได้ เพราะมีคดีเกี่ยวกับการ
ซื้อขายชาก็หลายคดีที่ทางบ้านเมืองได้พิจารณาตัดสินคดีปรากฏในลักษณะคดีกอบยชนคำพระเจ้า
ก่อน และในคลองพิจารณาแดงกอบยชนคำ และยังได้พบเรื่องการค้าขายในกฎหมายอื่น
อีกด้วย

สภาพความเป็นอยู่ของชา สันนิษฐานว่า ชาในสังคมเชียงใหม่ คงจะมีสภาพ
ความเป็นอยู่ที่พอสมควรแก่ฐานะของชานั้น แม้จะไม่โชติสรระชนเหมือนไพร่เมือง เพราะต้อง
สังกัดกับเจ้านายของชนก็ตาม แต่ชาก็ยังมีสิทธิบางประการ สิทธิเหล่านี้กฎหมายได้ให้ความ
คุ้มครองและรับรองแก่เขา เงิน สิทธิในการขอรับมรดก สิทธิเหล่านี้จะไม่อยู่กับนายของตนเมื่อ

^{๑๕๔} "ลักษณะแดงกอบยชนคำ.", หน้า ๓๕.

"คลองพิจารณาแดงกอบยชนคำ.", หน้า ๕๑.

^{๑๕๕} "มังรายศาสตร์อวทาน ๒๕.", หน้า ๖๗.

^{๑๕๖} "ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๓๐.

นายไมคแลร์กษาขยายาลเมื่อซาเจ็บป่วย ขามีสัททวิชีวิตร่างกายบางประการ คือ เจาซา
จะฆ่าซาไมโค ถ้าซาตายเจาซาคงมีความผิด ขามีสัททวิจะไปขอพึ่งพาอาศัยพระยาหรือเสนา
อำมาตย์ใดในกรณีที่ไม่ได้รับความเป็นธรรม หรือมีผลละเมิดสิทธิของเขา เช่น เจาซาชอบ
เมียซาเป็นรักกับเมียซา ให้ซาผู้สามเป็นไทโค เป็นต้น ส่วนหน้าที่ของชานักก่อนโลมตามคำสั่ง
ของเจาซาสุดเหตจะไซให้ทำงานใด ๆ ก็โค

ขามีสัททวิในการรับมรดก ปรากฏข้อความในมังรายศาสตร์ว่า ขามีสัททวิรับมรดกโค
กล่าวคือ เจมซาผู้เป็นไทโค แต่หาเลี้ยงตนเองไมโค จึงเขาไปเป็นซาของขุนท้าวพระยา
เมื่อพ่อแมของซาตายลงและโคสั่งให้มอบสมบัติของตนแก่ซา ให้ขามีสัททวิรับมรดกโค แต่กา
ผู้ตายไมโคสั่งไว้ไม่ให้ขามีสัททวิรับ เพราะจะทำให้ทรัพย์สินเงินทอง หรือซาจะรักษาไว้ไมโค^{๑๕๗}
เรื่องนี้ปรากฏในธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามังรายคย

ขามีสัททวิจะไม่ขออยู่กับเจาซาหรือนาย ในกรณีซาเจ็บป่วยแล้วนายไมคแลร์กษา
ของชน ถ้าผู้ใดมารักษาซาให้หายป่วย เจาซาต้องมอบซาให้เขาไป เจาซาจะกักซาผู้
ไว้กับชนไมโค กรณีเช่นทำให้เจาซาจำเป็นต้องดูแลรักษาซาของชนยามเจ็บป่วยคย เพื่อ
มิให้ซาตกไปเป็นของผู้อื่น และมีโทษละเลยต่อความเกื้อกรอนเจ็บป่วยของซา เพราะซาอาจ
จะตายไมโค สิ่งเหล่านี้จะช่วยให้ขามีสัททวิความเป็นนัยคชน ขามีสัททวิในชีวิตและร่างกาย
บางประการ เพื่อให้ขามีสัททวิความเป็นนัยไมคามากและตกอยู่ในอำนาจของเจาซามากเกินไป
กฎหมายโคกำหนดให้ขามีสัททวิในชีวิตของตน ซึ่งแม่เจาของซาจะละเมิดไมโค กล่าวคือ
เจาซาจะฆ่าซาของชนไมโค ผู้ใดพยายามฆ่าซาของชน เจาซามีความผิด ให้ปลดอยซาผู้
เป็นไท และให้เสียค่าปรับคาคอ (คาคอ) แก่ชาคคย เว้นแต่กรณีชามาและเจาซาตลอดกัน

๑๕๗ "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเศาไห้, หน้า ๗.

"ธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามังราย.", หน้า ๒๘.

๑๕๘ "กฎหมายโคสาราษฎร์." ผู้กที่ ๒, หน้า ๑๑.

แล้วชาติตายไปเช่นนี้เจ้าชาไม่มีความผิด^{๑๕๕}

อนึ่ง กรณีที่ชายหญิงต่างเจ้าของรักกัน ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจะมาไกลาชายหญิงไป
ไว้รวมกัน เจ้าชาแต่ละฝ่ายไม่ยอมให้ไกล ชายหญิงหนีไปตามกันเช่นนี้ไม่มีความผิด แม
ความชั่วมาใกล้ก็ไม่หลงโทษ^{๑๖๐} เพราะชารักกันแล้วเจ้าของไม่จัดการให้

สันนิษฐานว่า เมื่อชายใดได้รับความเดือดร้อน หรือทะเลาะเจ้านาย อาจจะ
ไปขอพึ่งพาศักดิ์หรือขอคำปรึกษาจากขุนนางพระยาใด เพราะปรากฏข้อความในกฎหมาย
โคสารามฎรเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า ถ้าขานไปพึ่งพระยาเสนาอำมาตย์อย่าใดเรียกกรองเอา
เงินจากชา^{๑๖๑}

ขามีสิทธิในภรรยาของตน ในกรณีที่ชายหญิงแต่งงานกัน และเจ้าชาใดประกาศ
ให้คนหนึ่งหลายทราบ ต่อมาเจ้าชาเกิดความพอใจในชาหญิงคนนั้น และจะเอามาเป็นภรรยา
ของตน ชาหญิงไม่ยินยอม ชาทั้งสองมีสิทธิไปฟ้องร้องพึ่งอาชญาบาลเมือง ซึ่งทางบาลเมือง
ถือว่าเจ้าชามีความผิด ให้ปล่อยชาทั้งสองเป็นไท หรือถ้าชาหญิงยินยอมก็ให้ปล่อยสามีเป็นไท
เพราะเจ้าชालะเมิดสิทธิในภรรยาของชาของตน จากตัวอย่างและข้อความดังกล่าวนี้ จึง
สันนิษฐานว่า สภาพความเป็นอยู่ของชาในสังคมเชียงใหม่ก็คงจะดีพอสมควรแก่ฐานะของตน
และคงจะไม่ถูกกดขี่ข่มเหงมากนัก

ไพร่กลายเป็นชา นอกจากชาจะมีประเภทต่าง ๆ ดังกล่าว และการที่ชาเกิดมาเป็น
เป็นชา เพราะพ่อแม่เป็นชาแล้ว ไพร่เมืองยังอาจกลายเป็นชาหรือเปลี่ยนสภาพฐานะเป็นชา

๑๕๕ "กฎหมายโคสารามฎร." ผู้กั ๓, หน้า ๒.

๑๖๐ "ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๑๑.

๑๖๑ "กฎหมายโคสารามฎร." ผู้กั ๓, หน้า ๑๘.

"เรื่องเดียวกัน." ผู้กั ๓, หน้า ๒๓.

๑๖๒ "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๕๐.

โคควยการที่ไพร่จะกลายเป็นข้ามีหลายประการ เป็นคนวา เป็นหนี้สินทานหาเงินไรทานไม่
 โคจึงขอมาเป็นข้า ไพร่ทำนาคคลองเมือง (อาจจะรวมทั้งกฎหมายบ้านเมืองควย) มาขอเป็น
 ข้า ไพร่เป็นโจรมาเอาของทานมาเป็นข้า และไพร่ไปรบชาติแล้วหนีกองทัพเขามาเป็นข้า^{๑๒๓}
 หรือกรณีเป็นทอย~~ซึ่ง~~ค่าหรือมีคดีคดีมาขอเป็นข้า ไพร่กลัวจะหาเลี้ยงตนเองไม่ได้มาขอ
 เป็นข้า ไพร่ที่ละทิ้งการเมือง (หลบหลีกไม่ไปทำงานในทางราชการ) มาขอเป็นข้า ควย^{๑๒๔}
 วิธีการเหล่านี้ไพร่จะเปลี่ยนฐานะลงมาเป็นข้า และการที่ไพร่ลดฐานะลงมาเป็นข้านี้
 สันนิษฐานว่าไม่โคเป็นนโยบายของทางบ้านเมือง ควยปรากฏว่าทางบ้านเมืองโคออกกฎหมาย
 สักคักมิให้ไพร่เมืองกลายเป็นข้า เพราะจะทำให้บ้านเมืองเสียกำลังคนไป เนื่องจากข้า
 ต้องสังกัดกับนายของตนมิใช่ไพร่เมืองของกษัตริย์ ทางราชการจะเรียกเกณฑ์แรงงาน หรือ
 เรียกเก็บภาษีคงเป็นไปโคโดยยาก และการที่ไพร่เมืองกลายเป็นข้าของผู้อื่น เช่น
 ข้าราชการขุนนาง เศรษฐีต่าง ๆ นั้นอาจจะเป็นอันตรายต่อฐานะและความมั่นคงของกษัตริย์
 ในเวลาต่อมาอีกอาจเป็นโค ดังนั้น จึงปรากฏว่ามีกฎหมายที่กำหนดห้ามมิให้ขุนนางรับไพร่บาง
 ประเภทให้เป็นข้าของตน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า

๑. การเป็นข้าในสังคมเชิงใหม่ในอนาคตจะไม่ลำบากหรือถูกกดขี่ข่มเหงทารุณมาก
 นึก
๒. การเป็นข้าอันดีสำหรับไพร่เมืองบางประเภทโดยเฉพาะคนผู้ที่เกี่ยวข้องราชการ
 เป็นไพร่นั้นอาจจะลำบาก เพราะต้องไปทำงานให้กับบ้านเมือง (ไพร่เอาการเมือง) และ

^{๑๒๓} "ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์." หน้า ๖.

^{๑๒๔} "กฎหมายโคสาราษฎร์." มุกที่ ๓, หน้า ๑๗.

"มั่งรายศาสตร์อรวาน ๒๕.", หน้า ๒๗.

"มั่งรายศาสตร์." ฉบับวัดเสนาไห, หน้า ๖.

ต้องทำงานหาเลี้ยงชีวิตตนเองและครอบครัว ต้องเสียภาษีให้กับบ้านเมือง ต้องรวมมีกรับ-
 ฝึคชอบกับทางบ้านเมืองในคานตาง ๆ เช่น การปราบโจรผู้ร้าย ฯลฯ โพรเมืองนั้น มีหน้าที่
 ต้องรับฝึคชอบมากกว่า เพราะชานันไม่ต้องทำงานหาเลี้ยงชีพ ไม่ต้องเสียภาษี ไม่ต้อง
 ถูกเกณฑ์แรงงาน และไม่ต้องไปรบศึก และอาจจะมีฐานะความเป็นอยู่ดีกว่าโพรเมืองบางคน
 ก็เป็นได้ ดังนั้นการเป็นชาจึงถูกจำกัด และกฎหมายยังได้กำหนดเกี่ยวกับลูกของชากับโพร-
 เมืองให้เป็นไทยย เพื่อเป็นการสงวนโพรเมืองไว้ ซึ่งมีข้อกำหนดในกฎหมายต่อไปนี้

มั่งรายศาสตร์อวทาน ๒๕ กำหนดว่า ห้ามมิให้ชนเอาโพรเมือง ๒ ประเภทเป็นชา
 คือ ๑. โพรเมืองที่หลีกเลี่ยงการเมือง ห้ามเอามาเป็นชา ๒. โพรเมืองที่มคคเป็นกอยคำ
 และแพความเขา ห้ามเอามาเป็นชา ๒๖๕

มั่งรายศาสตร์กำหนดว่า โพรต่อไปชนมิควรรับมาเป็นชา คือ ๑. ผู้เห็นสันมาก
 ไม่นิมทางชำระหนี้จะหนีไปเป็นชาชนเพื่อไพนหนี ๒. ผู้กำลังจะแพความ ๓. ผู้เป็นโจรแยง
 ชิงฆาคนลักชาวของทาน ๔. ผู้ละทิ้งราชการ ธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามั่งราย
 กลาวเพิ่มเติมกว่า ผู้ชนไมควรเอาโพรเป็นชานอกจากสัประการแรกแล้ว คือ ผู้ทลมละลาย
 หาญาติไมไคห้ามเอามาเป็นชา ๒๖๖
 ๒๖๗
 ข้อกำหนดเหล่านี้กำหนดห้ามมิให้โพรเมืองมาเป็นชาและ
 ห้ามขุนนางรับโพรเหล่านี้เป็นชา

๒๖๕ "มั่งรายศาสตร์อวทาน ๒๕.", หน้า ๖๕.

๒๖๖ "มั่งรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๖.

๒๖๗ "ธรรมศาสตร์และกฎหมาย พระยามั่งราย.", หน้า ๔ และ หน้า ๔๘.

อนึ่ง ได้พบกฎหมายหลายฉบับที่กำหนดว่า โพรใหญ่เงินผูก ถ้าไม่ครบ ๓ ปี ห้าม
 ๑๖๘ มิให้เอาคอกเบี้ยจากโพร งามองในแง่ที่ว่าทางบ้านเมืองทะนุบำรุงรักษาและให้ความเป็น
 ธรรมแก่โพรก็ได้ เพราะเป็นการป้องกันมิให้นายเงินชูครีตโพรเมืองผู้ทุกข์ไร งามองในทาง
 ตรงกันข้าม อาจจะสันนิษฐานได้ว่า การที่ทางบ้านเมืองออกกฎหมายกำหนดเช่นนี้ เพื่อเป็น
 การสกัดกั้นมิให้โพรเมืองทองเป็นหนี้สินของนายเงิน และยอมตนเป็นข้าของนายเงินควยใน
 ภายหลัง การที่ห้ามมิให้เรียกเก็บคอกเบี้ยจากโพรเมืองเป็นเวลา ๓ ปีนั้น อาจจะช่วยให้
 โพรเมืองสามารถชำระหนี้สินของตนได้ และเป็นการป้องกันมิให้โพรกลายเป็นข้าเพิ่มมากขึ้น
 ในขณะเดียวกันควย

นอกจากวิธีการดังกล่าวซึ่งเป็นการป้องกันมิให้โพรลดจำนวนลงเพราะกลายเป็นข้า
 มากขึ้นแล้วนั้น ทางบ้านเมืองได้ออกกฎหมายเป็นการสงวนโพรเมืองโดยการกำหนดเกี่ยวกับ
 ลูกของข้ากับโพรเมืองว่า เมื่อชายชายแต่งงานกับโพรเมืองมีลูกให้ไว้เป็นโพรเมือง อยาให้
 เป็นข้า ดังตัวอย่างเช่น

ประชุมพงศาวดารภาค ๒๑ กล่าววว่า ลูกชายที่เกิดจากแม่เป็นโพรเมือง ให้เป็น
 โพรเมือง ดังความว่า

-
- ๑๖๘ "ธรรมเนียมและกฎหมายของพระยามังราย.", หน้า ๔๔ และ หน้า ๕๒.
 "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๖.
 "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดหมื่นเงินทอง, หน้า ๘.
 "กฎหมายพระเจ้าน่าน.", หน้า ๕.
 "มังรายศาสตร์อวทาน ๒๕.", หน้า ๖๕.

"...ข้าท้าวขาวพระยาไผ่โคไทรเมืองเป็นเมีย นิมิตรชายบุตรหญิง
กิดคน ก็อย่าเอาบุตรนั้นเป็นทาสขอควรแล...แล้วอย่าเอาเมียมันเป็น
ทาส ปล่อยมันเป็นไพร่เมืองเทอญ..."^{๑๖๕}

มังรายศาสตร์กล่าววว่า

"...ข้าของท้าวพระยาไปอยกินกับไพร่ เกิดลูกหญิงลูกชายจำนวน
เท่าใด หากพอมันเป็นข้าท้าวพระยาตาย หรือถึงลูกเมียไว้ บควร
ให้ลูกไปเป็นข้าของท้าวพระยาเพราะว่าไพร่เมืองหาไคยาก..."^{๑๖๖}

กฎหมายโคสาราษฎร์ กล่าววว่า ลูกชาติเกิดจากมารดาเป็นไพร่ ลูกเป็นไพร่

ดังความวว่า

"...อนึ่ง ขอยท้าวขาวพระยาผู้ใด ไปเอาไพร่เป็นเมียเกิดลูกหญิง
กิด ลูกชายกิด หากมันตายเสียให้ลูกมันเป็นไพร่อยู่กับเมียมัน หาก
มันตาย หินไม่เสียบอยเป็นไพร่กับเมียมัน ให้ปรับไหม ๒ รอยเงิน
ส่วนลูกเมียให้เป็นไพร่..."^{๑๖๗}

ขอความปรากฏในธรรมศาสตร์และราชศาสตร์เช่นเดียวกันวว่า

"...ข้าพระยาขาวขุน แดงงานกับไพร่ มีลูกชายหญิง ตัวชาติตาย
หรือลูกมันเป็นไพร่ที่มัน กามตายหินบอยเป็นไพร่ เอาเงิน ๒ รอย
ลูกเมียมันไว้เป็นไพร่..."^{๑๖๘}

^{๑๖๕} "ประจักษ์พงศาวดารภาค ๒๑." พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน, หน้า ๑๕.

^{๑๖๖} "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๗.

^{๑๖๗} "กฎหมายโคสาราษฎร์." ผู้กัที่ ๒, หน้า ๕.

^{๑๖๘} "ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๗.

อนึ่ง ในกรณีที่ไพร่ชายไปแต่งงานกับชาวญิงนั้น ถ้าถ้ามารดาเป็นใหญ่ตามตัวอย่าง
ข้างต้นนั้น ลูกที่เกิดมาน่าจะเป็นชาวตามมารดา แต่กฎหมายได้กำหนดว่า ถ้าชาวญิงแต่งงาน
กับไพร่ชาย ลูกเกิดมาต้องเป็นชาวทั้งหมด ถ้ามีลูก ๓ คน ให้เป็นชาวตามมารดา ๑ คน เป็น
ไพร่เมือง ๒ คน แต่ถ้ามีลูก ๒ คน ให้เป็นไพร่ ๑ คน อีก ๑ คน เลี้ยงไวจนโตแล้วให้หมัก
๑๐๐๐ เงิน เมื่อเป็นผู้ใหญ่แล้วให้ลดค่าตัวลงครึ่งหนึ่งแล้วไว้ให้แก่ไพร่ ดังข้อความว่า

"...ชาวญิงซุนไปเอาไพร่เป็นผัว คนมีลูก ๓ คน เอาผัว ๑ ไว้หื้อ
ไพร่ ๒ คน คนที่ ๒ ไว้หื้อไพร่ผัว ๑ เลี้ยงไว้หนก่อนคนใหญ่ตัดเป็น
ค่า ๑๐๐๐ เงิน ใหญ่มาแล้วหื้อค่าคนเก็งหนึ่ง ไว้หื้อไพร่เทอะ..."^{๑๗๓}

และในกรณีที่ชาวแต่งงานกับชาวนั้น ลูกที่เกิดมาต้องเป็นชา กฎหมายช่วยเหลือป้องกันไม่ได้
ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า การที่ไพร่จะกลายเป็นชาวนั้น ไมยากและไม่งายจนเกินไปได้
ทางบ้านเมืองได้ออกกฎหมายคุ้มครองและปกป้องมิให้ไพร่ใดกลายเป็นชาวของนายเงินมากจน
เกินไป เพราะไพร่เมืองมีความสำคัญต่อบ้านเมืองมากทั้งยามสงบและยามสงคราม^{๑๗๔}
บ้านเมืองจึงออกกฎหมายมิให้ไพร่กลายเป็นชาและทามขุนนาง นายเงินรับไพร่บางประเภท
เป็นชาวของตน ทั้งยังได้ออกกฎหมายเกี่ยวกับการที่ลูกชาติ เกิดจากมารดาเป็นไพร่ให้ลูก
เป็นไพร่เมืองตามมารดาด้วย รวมทั้งการที่ไพร่ชายแต่งงานกับชาวญิง ลูกก็ไม่ได้อกลายเป็น
ชาไปทุกคน เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้กำหนดให้ชาในสังคมมีโอกาสใดกลายเป็นไพร่หรือพ้นจาก
การเป็นชาด้วย สันนิษฐานว่า ฐานะความเป็นอยู่ของชาในสังคมเชียงใหม่ คงไม่แรนแค้นและ
ต่ำต้อยจนเกินไปได้

^{๑๗๓} "มังรายศาสตร์อวทาน ๒๕.", หน้า ๖.

^{๑๗๔} "โปรตุเกสรายละเอียดในความสำคัญของไพร่เมือง.", หน้า ๑๕๒.

ชาโครับอิสระกลายเป็นไท แม้เขาจะเป็นชนชั้นต่ำที่สุดในสังคมและอยู่ในอำนาจการปกครองของเจาชาหรือนายเงินของคน และก่อวาทาไมไชอิสระชนกัตาม ชากรัยังมีโอกาสจะเป็นอิสระหรือเป็นไทได้ กฎหมายมีข้อกำหนดในเรื่องนี้ไวหลายประการ การที่ทางบ้านเมืองกำหนดให้เขาเป็นไทโคตามเงื่อนไขต่าง ๆ ที่จะโคกลางถึงนั้นมิไควาเป็นการเลื่อนฐานะอย่างหนึ่งในสังคม (social mobility) เขาเป็นไทโคโดยเงื่อนไขต่อไปนี้

๑. ถ้าเป็นชายชาย เจาชาอนุญาตให้เขาของตบวชในพุทธศาสนา เพื่อเป็นบุญกุศลแก่ตนเอง หรือเจาชายินยอมให้เขาไคเนน เมื่อเขาณนสีกออกมาจากการเป็นพระภิกษุ ชาชนนี้ไคเป็นไทหรือเป็นอิสระโค เจาชาจะมาเอาตัวไปเป็นชาอีกไมโค ^{๑๗๕}
๒. กรณีชาพระ คือ ชาที่เจาชายินคยให้ไวอุปัชฌาภคเลิกการในวัด เมื่อทางวัดจะบวชชาพระเหล่านั ให้เจาชาวาสคคเตงชาพระให้เป็นไทก่อน แล้วให้เขาพระบวช เมื่อเขาพระนสีกออกมา ให้เขาเป็นไทหรือเป็นอิสระโค ^{๑๗๖}
๓. กรณีเจาชาหรือนายเงิน พยายามจะฆาชาของตบ หรือมาชาของตบ เจาชามีความนคคตามกฎหมายบ้านเมือง และให้ปลอยชาชนนี้ไคเป็นไท ^{๑๗๗}
๔. กรณีเจาชาหรือนายเงิน จักการเตงงานให้แกชาชายหญิงของตบแล้ว คอมา (นายเงินชอบภรรยาชาและอยากจะให้เป็นภรรยาของตบ ถ้าชาหญิงไมยินยอม นำเร่องขึ้น

^{๑๗๕} "ธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามังราย.", หน้า ๕๕.

"กฎหมายลานนา.", หน้า ๗.

^{๑๗๖} "กฎหมายโคสารามฎ.", ผู้กัที่ ๓, หน้า ๑.

^{๑๗๗} "เร่องเคียวกั.", หน้า ๒๓.

"มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไค, หน้า ๕๐.

รองเรียนแก่ทางราชการได้ เจ้าชาตองปล่อยขาทั้งสองสามี่กรรยาให้เป็นที่^{๑๓๘} หรือนายเงิน
ชอบกรรยาขาของตน แต่ขาหญิงไม่รักตอบ นายเงินไขกำลังบังคับขมขื่นขาหญิง สามี่ทราย
เรื่อง ให้สามี่พ้นจากการเป็นขา ถ้าสามี่ลูกเจ้าชาก็ไม่มีสิทธิ์ในลูกชานน^{๑๓๙}

๕. กรณีขาหนีพนไปจากแดน หรือจากบ้านเมืองไปแล้ว ขาหนีพนมีฐานะเป็นที่
เป็นอิสระ ถ้าติดตามตัวกลับมาได้ ก็ให้เจ้าชาตองคืนจากขาคือมา หรือผู้ใดซื้อมาก็ให้อยู
กับผู้นั้น เจ้าของจะเอาคืนไม่ได้ ขาที่หนีพนแดนเมืองไปก็เป็นที่^{๑๔๐}

จากเงื่อนไขดังกล่าวจะช่วยให้สามี่มีโอกาสเป็นที่ไทได้ ซึ่งจะเป็นกำลังสำคัญของ
บ้านเมืองตน เพราะการที่สามี่สภาพเป็นขานั้น ย่อมเป็นกำลังและเป็นแรงงานของเจ้าชา
ตองบ้านเมืองไม้อาจจะไขประโยชน์จากขาเหล่านี้ได้เลย.

^{๑๓๘} "กฎหมายโคสาราษฎร์." ผู้กต ๓ หน้า ๒๓.

"ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๘.

^{๑๓๙} "กฎหมายโคสาราษฎร์." ผู้กต ๑, หน้า ๘. และผู้กต ๓, หน้า ๒๒.

^{๑๔๐} "ลักษณะคดีกองตอคำ.", หน้า ๓๐. "...ขามแม่ปาง (สาละวิน)
ไปแล้วเสียแก่คนและพอกาเยยะใดเอามาขายแก่ผู้ใด หากเป็นชาตองแล้ว..."

^{๑๔๑} "กฎหมายฉานนา.", หน้า ๘.